

मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन

कविता पाल

परीक्षा क्रमाङ्क : २८७१०३७१/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-२७८-७१६-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा
शिक्षाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको
शोधपत्र (नेपा. शि. ५४४) पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०७५ / २०१८

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोध प्रतिवेदनभिन्नका सामग्रीहरू कहीं कतैबाट साभार गरिएका होइनन् । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ प्रस्तुत शोध प्रतिवेदन नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७५/०२/१३

.....
कविता पाल
शोधार्थी

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअर्न्तगत नेपाली भाषा शिक्षा विषयको शोधपत्र (नेपा.शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी कविता पालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको अध्ययन र प्रस्तुतीकरणबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
उपप्रा. श्री.मुरलीधर घिमिरे

(शोधनिर्देशक)

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि. वि. कीर्तिपुर

मिति : २०७५/०२/१५

May 29, 2018

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र एम.एड. चौथो सेमेस्टरको शोधपत्र (नेपा.शि. ५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधशीर्षक छनोटदेखि लिएर सामग्री सङ्कलन, परिमार्जन र परिष्कारका साथै पूर्णता प्राप्त नगर्ने बेलासम्म उचित सल्लाह तथा मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु उपप्रा. श्री मुरलीधर घिमिरेज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधको शीर्षक स्वीकृत गरी शोधकार्यका लागि अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अनेक दुःख र बाधाअड्चनको पर्वाह नगरी शिक्षा नै जीवनको मूल मन्त्र हो भन्दै शिक्षाको पारिलो घाम तापन प्रोत्साहन गर्नुहुने पूजनीय बुवा हिम्मत बहादुर पाल र कर्मशील बन्न उत्साही बनाउने ममतामयी आमा पार्वती पालप्रति सदा ऋणी छु । उच्च शिक्षा हासिल गर्ने यस कठिन गोरेटोमा आवश्यक साथ, सहयोग र हौसला प्रदान गर्नुहुने जीवन सहयात्री महेन्द्र विक्रम शाहीप्रति हार्दिक कृतज्ञता र सम्मान प्रकट गर्दछु । साथै अध्ययनका क्रममा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्ने आफन्तजन, विभिन्न अध्ययन संस्थामा प्राध्यापन गर्ने गुरुवर्ग, बाल्यकाल सुखमय बनाउने दाजुभाइ र दिदीबहिनीलाई समेत स्मरण गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र लेखनमा आवश्यक सहयोग र सल्लाह प्रदान गर्नुहुने साथी नरेन्द्रप्रसाद पनेरु र शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा शुद्धीकरण र टङ्कन गरिदिनु हुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधकार्यमा रहेका राम्रा कुरा गुरुका ज्ञान र उपदेशका उपज हुन् र नराम्रा कुरा मेरा आफ्नै कमजोरी हुन् भन्ने कुरा विनम्रतापूर्वक स्वीकार गर्दै प्रस्तुत शोधकार्यलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

कविता पाल

शोधसार

प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ । यो शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको शोधपत्र (नेपा.शि. ५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो ।

यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु, उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण गर्नु, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासलाई नै प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा लिइएको छ । यसका साथै प्रस्तुत शोधकार्यलाई प्रयोगात्मक बनाउनका लागि उद्देश्यमूलक नमुना छनोटका माध्यमबाट प्रश्नावली प्रयोग गरी बीसजना पाठकको अभिमतलाई समेत प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यमा द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्रहरू, समाज भाषाविज्ञान र यससँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू, सम्बन्धित साहित्यका समालोचनात्मक कृतिहरू, सामाजिक कोणबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएका पुस्तकहरू, खोज तथा अनुसन्धानात्मक लेख, विज्ञको परामर्श, शोधनिर्देशकको सल्लाह सुझाव आदि रहेका छन् । उपर्युक्त सामग्री सङ्कलन गरी पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक विधिलाई आधार बनाइ अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधको निष्कर्ष यसप्रकार बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

- नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यास प्रगतिवादी उपन्यासका रूपमा रहेको
- पूर्वी नेपालको ग्रामीण परिवेश र काठमाडौँको विपन्न र निरही जनजीवनको प्रस्तुति गरिएको

- भाषाशैलीका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यास सरल, सहज र बोधगम्य रहेको
- उपन्यासमा वर्णनात्मक र संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको
- भाषिक प्रयोगका दृष्टिले मानक, स्तरीय, व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग बढी गरिएको र केही मात्रामा कोड मिश्रण र स्थानीय भाषाको समेत प्रयोग भएको पाइने
- वर्गीय आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषालाई केन्द्रविन्दु बनाइएको
- संवादका क्रममा पात्रहरूद्वारा गद्य भाषाको अधिकांश प्रयोग गरिएको र पद्य भाषाको प्रयोग आंशिक मात्रामा गरिएको
- उपन्यासमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा आदिका दृष्टिले विभेदीकरण भएको समाजलाई देखाउन सफल भएको
- महिलाको संवादमा लचिलो तथा मायालु अभिव्यक्ति र पुरुषको भाषिक संवादमा आदर्श, शैक्षिक, दर्शन र राजनैतिक चिन्तन बढी रहेको
- उमेरका आधारमा यस उपन्यासभित्र युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रको प्रयोग गरिएको र बालपात्रहरूको प्रयोग गौण रूपमा रहेको
- शैक्षिक स्तरका आधारमा उपन्यासमा शिक्षित पात्रहरू बढी रहेका र अशिक्षित पात्रहरू कम रहेका
- पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा मातृबोली तथा भाषिकाको प्रभाव परेको
- उपन्यासमा महिलाभन्दा पुरुष पात्र बढी प्रयोग गरिएको र पात्र अनुकूलको भाषाशैलीको उपयोग गरिएको ।

सङ्क्षिप्त रूप

क्र.सं. :	क्रम सङ्ख्या
त्रि.वि. :	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपा.शि. :	नेपाली शिक्षा
प्रा.डा. :	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.लि. :	प्राइभेट लिमिटेड
वि.सं. :	विक्रम संवत्

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : शोधपरिचय	१-५
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	२
१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन	३
१.६ शोधपत्रको रूपरेखा	३
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा	६-२३
२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	६
२.१.१ पुस्तक सम्बद्ध पुनरावलोकन	६
२.१.२ शोध सम्बद्ध पुनरावलोकन	७
२.२ सैद्धान्तिक ढाँचा	१२
२.२.१ सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय	१२
२.२.२ सामाजिक भाषाविज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१३
२.२.३ समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र	१४
२.२.४ भाषाको सामाजिक भेद	१५
२.२.४.१ वर्गको आधारमा भाषिक भेद	१६
२.२.५ भाषाको लिङ्गगत भेद	१८
२.२.५.१ पुरुषको भाषा	१८
२.२.५.२ महिलाको भाषा	१८
२.२.६ भाषाको उमेरगत भेद	१९
२.२.६.१ बालकको भाषा	१९
२.२.६.२ युवाको भाषा	१९
२.२.६.३ प्रौढ/ वृद्धको भाषा	२०
२.२.७ शिक्षाको आधारमा भाषिक भेद	२०
२.२.७.१ शिक्षित वर्गको भाषा	२०

२.२.७.२ अशिक्षित वर्गको भाषा	२१
२.२.८ भाषाशैली	२१
२.२.८.१ कोड मिश्रणज	२१
२.२.८.२ अलङ्कार	२१
२.२.८.३ लयात्मकता	२२
२.२.८.४ बिम्ब प्रतीक	२२
२.२.८.५ उखान टुक्का	२२

अध्याय तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया २४-२५

३.१ पृष्ठभूमि	२४
३.२ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया	२४
३.२.१ प्राथमिक स्रोत सामग्री	२४
३.२.२ द्वितीयक स्रोत सामग्री	२४
३.३ तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण	२५

अध्याय चार : मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण २६-३०

४.१ पृष्ठभूमि	२६
४.२ वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू	२६
४.२.१ उच्च वर्गका पात्रहरू	२६
४.२.२ मध्यम वर्गका पात्रहरू	२६
४.२.३ निम्न वर्गका पात्रहरू	२७
४.३ लिङ्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू	२७
४.४ उमेरका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू	२७
४.४.१ युवा पात्रहरू	२८
४.४.२ प्रौढ पात्रहरू	२८
४.४.३ वृद्ध पात्रहरू	२८

४.५	शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू	२८
४.६	वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका समग्र पात्रहरूको वर्गीकरण	२९

अध्याय पाँच : वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण ३१-४४

५.१	पृष्ठभूमि	३१
५.२	वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण	३१
	५.२.१ उच्च वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषिक स्थिति	३१
	५.२.२ मध्यम वर्गीय पात्रले प्रयोग गर्ने भाषिक स्थिति	३३
	५.२.३ निम्न वर्गीय पात्रले प्रयोग गर्ने भाषिक स्थिति	३४
५.३	लिङ्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण	३५
	५.३.१ पुरुष पात्रको भाषिक स्थिति	३५
	५.३.२ महिला पात्रको भाषिक स्थिति	३६
५.४	उमेरका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण	३७
	५.४.१ युवा पात्रको भाषिक स्थिति	३७
	५.४.२ प्रौढ पात्रको भाषिक स्थिति	३८
	५.४.३ वृद्ध पात्रको भाषिक स्थिति	३९
५.५	शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण	४१
	५.५.१ शिक्षित पात्रको भाषिक स्थिति	४१
	५.५.२ अशिक्षित पात्रको भाषिक स्थिति	४३

अध्याय छ : समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण ४५-५९

६.१	पृष्ठभूमि	४५
६.२	समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन	४५

६.२.१	कोड मिश्रण	४५
६.२.२	अलङ्कार	४६
६.२.३	लयात्मकता	४७
६.२.४	बिम्ब प्रतीक	४८
६.२.५	उखान-टुक्का	४९
६.३	पाठक अभिमत विश्लेषण	५०

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता ६०-६५

७.१	सारांश	६०
७.२	निष्कर्ष	६२
७.३	उपयोगिता	६४
७.३.१	नीतिगत तह	६४
७.३.२	प्रयोगगत तह	६५

सन्दर्भ सामग्री सूची ६६

प्रश्नावली

व्यक्तिवृत्त

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शोधको शीर्षक **मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** रहेको छ । उपन्यासकार नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यास नेपाली साहित्य परम्परामा लोकप्रिय कृति हो । यो २०६६ सालमा प्रकाशित प्रगतिवादी उपन्यास हो । बीसओटा उपशीर्षक र दुईसय तीस पृष्ठमा संरचित उक्त उपन्यासमा युद्ध र आतङ्कको समयमा राजधानीबाहिर बसी स्वतन्त्र रूपमा सूचना सम्प्रेषण गर्दा राज्यव्यवस्था र विद्रोहीहरूले पत्रकारमाथि गरेको ज्यादतीको पराकाष्ठा उल्लेख गरिएको यो उपन्यास समाजभाषिक दृष्टिले अध्ययनीय छ ।

भाषा सामाजिक वस्तु हो । त्यसैले यसको प्रयोग समाजमा रहेका सदस्यहरूद्वारा गरिन्छ । भाषालाई समाजमा प्रयोग गर्ने दुईओटा माध्यम छन् : कथ्य र लेख्य । भाषा मौखिक रूपमा प्रयोग गरिनु कथ्य भाषा हो भने लिपिचिह्नद्वारा लेखेर प्रयोग गरिनु लेख्य भाषा हो । साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई लेख्य भाषाद्वारा समाजमा प्रयोग गरिन्छ । भाषाको समाजपरक अध्ययनलाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ । यो प्रायोगिक भाषाविज्ञानको नवीन शाखा हो । सामाजिक दृष्टिले भाषाको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा हुन्छ । साहित्यिक कृतिभित्र प्रयोग गरिएका पात्रहरूले कस्तो भाषाको प्रयोग गर्दछन् भन्ने कुराको खोजी र अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानले गर्दछ । सामाजिक भाषाविज्ञान भाषा र समाजको सम्बन्धको अध्ययन भएकाले यसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक छ । सैद्धान्तिक पक्षका आधारमा नेपाली साहित्यमा स्थापित कृतिहरू कम मात्रामा अध्ययन विश्लेषण भएकाले र सम्बन्धित साहित्यका कृतिहरूमा रहेका प्रयुक्त भाषाको अध्ययन विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ । सामाजिक दृष्टिले महत्पूर्ण रहेको **मयूर टाइम्स** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाको आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति, वर्गीय स्वरूपको आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण, समाजभाषिक सिद्धान्तको आधारमा प्रयुक्त उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन गरी प्रस्तुत शोधकार्य तयार पारिएको हो ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधकार्यमा मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु नै मूल समस्या रहेको छ । यस मूल समस्याको समाधानमा पुग्नको लागि निम्नलिखित शोधप्रश्नहरूको वस्तुपरक र तथ्यपरक विश्लेषण गरिएको छ :

- (क) मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूले वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा के कस्तो भाषिक प्रयोग गरेका छन् ?
- (ख) उक्त उपन्यासका पात्रहरू वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा के कस्ता देखिन्छन् ?
- (ग) समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको मूल उद्देश्य मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु हो । यसै उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्य उद्देश्यहरू यसप्रकार निर्धारण गरिएका छन् :

- (क) मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूले वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाको आधारमा गरेको भाषिक स्वरूप पत्ता लगाउनु,
- (ख) उक्त उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण गर्नु,
- (ग) समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन गर्नु,

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

समसामयिक नेपाली उपन्यास परम्परामा देखा परेका नारायण वाग्लेद्वारा लिखित मयूर टाइम्स एक प्रगतिवादी उपन्यास हो । समाजकै वस्तुस्थितिलाई उपन्यासको कथावस्तु बनाएर रचना गरिएको उक्त उपन्यासको समाजभाषिक दृष्टिकोणबाट अध्ययन विश्लेषण हालसम्म कहीं कतै भएको पाइँदैन । अतः नेपाली साहित्य तथा लोक परम्परामा ऐतिहासिक महत्त्व रहेको उक्त उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिले गरिएको यो अध्ययन नितान्त नवीन र मौलिक भएकाले यसको सान्दर्भिकताको पुष्टि हुन्छ । मयूर टाइम्स

उपन्यास र समाजभाषिक अध्ययनमा चासो राख्ने विद्यार्थी, शिक्षक, पत्रकार, अध्ययनकर्ता, शिक्षाविद्, समालोचक जोसुकैका लागि पनि प्रस्तुत शोधकार्य उपयोगी र महत्त्वपूर्ण भएकाले यसको उपादेयता रहेको पाइन्छ ।

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यलाई छरितो, सुस्पष्ट र उद्देश्यमूलक बनाउनका लागि यसप्रकार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- (क) प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक सिद्धान्तको विश्लेषणमा मात्र सीमित रहेको छ ।
- (ख) प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक आधारमा परिचयात्मक वर्गीकरण गर्नमा मात्र सीमित रहेको छ ।
- (ग) प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूद्वारा वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा प्रयोग गरिएको भाषिक स्थिति पहिल्याउनुमा सीमित रहेको छ ।
- घ) प्रस्तुत शोधकार्यमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोटको माध्यमबाट बीसजना पाठकको अभिमत सङ्कलन गरिएको छ र विश्लेषणको क्रममा ती पाठकहरूको बाहेक अरूको अभिमत लिइएको छैन ।

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई व्यवस्थित, शृङ्खलित र सङ्गठित बनाउनका लागि निम्नलिखित अध्याय, शीर्षक र उपशीर्षकमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ :

अध्याय एक : शोधपरिचय

अध्याय एकको शीर्षक **शोधपरिचय** रहेको छ । यसअन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता, अध्ययनको सीमाङ्कन र शोधपत्रको रूपरेखा उपशीर्षकहरू रहेका छन् ।

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा

अध्याय दुईको शीर्षक **पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा** रहेको छ । यसअन्तर्गत पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा दुई शीर्षक रहेका छन् । पूर्वकार्यको पुनरावलोकनअन्तर्गत पुस्तक सम्बद्ध पुनरावलोकन र शोध सम्बद्ध पुनरावलोकन उपशीर्षकहरू रहेका छन् भने सैद्धान्तिक ढाँचाअन्तर्गत सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, सामाजिक भाषाविज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र, भाषाको सामाजिक भेद, भाषाको लिङ्गगत भेद, भाषाको उमेरगत भेद, शिक्षाको आधारमा भाषिक भेद र भाषाशैली उपशीर्षकहरूको चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस अध्यायको शीर्षक **अध्ययन विधि र प्रक्रिया** रहेको छ । यसअन्तर्गत सामग्री सङ्कलन र तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण प्रक्रिया उपशीर्षकहरू रहेका छन् । सामग्री सङ्कलन प्रक्रियाअन्तर्गत पनि प्राथमिक स्रोत सामग्री र द्वितीयक स्रोत सामग्री उपशीर्षकहरू रहेका छन् भने तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषणअन्तर्गत शोध अध्ययनका क्रममा अपनाइएका विधि र प्रक्रियाहरू उल्लेख गरिएका छन् ।

अध्याय चार : मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण

यस अध्यायको शीर्षक **मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण** रहेको छ । यसअन्तर्गत पृष्ठभूमि, वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू, लिङ्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू, उमेरका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू उपशीर्षक रहेका छन् र त्यसपछि वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा पात्रहरूलाई तालिकीकरण गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

यस अध्यायको शीर्षक **वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण** रहेको छ । यसअन्तर्गत पृष्ठभूमि, वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थिति, लैङ्गिक आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थिति, उमेरका आधारमा उपन्यासका

पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थिति, शैक्षिक आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थिति उपशीर्षकहरू रहेका छन् ।

अध्याय छ : समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण

यस अध्यायको शीर्षक **समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण** रहेको छ । उपन्यासको भाषाशैलीअन्तर्गत कोड मिश्रण, अलङ्कार, लयात्मकता, बिम्ब प्रतीक र उखान टुक्का उपशीर्षकहरू रहेका छन् । पाठक अभिमत विश्लेषणअन्तर्गत बीसजना नमुना पाठकको अभिमतलाई व्याख्या गरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

यस अध्यायको शीर्षक **सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता** रहेको छ । यसअन्तर्गत सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिताका छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकहरू रहेका छन् । उपयोगितालाई पनि नीतिगत उपयोगिता र प्रयोगगत उपयोगिता गरी दुई शीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

व्यक्तित्व

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन विषयमा केन्द्रित भएकाले उक्त उपन्यासअन्तर्गत समाजभाषिक अध्ययनका बारेमा पुस्तक र शोधपत्र आदिमा यसअघि उल्लेख गरिएका कुराहरूलाई नै पूर्वकार्य वा पूर्वअध्ययन मानिएको छ । यस सन्दर्भमा उक्त पूर्वकार्यहरूको पुनरावलोकनबाट प्रस्तुत शोधकार्यलाई स्पष्ट मार्गदर्शन हुने भएकाले तिनलाई पुस्तक सम्बद्ध पुनरावलोकन र शोध सम्बद्ध पुनरावलोकन गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा कालक्रमका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१.१ पुस्तक सम्बद्ध पुनरावलोकन

भण्डारी र पौड्याल (२०७२) द्वारा लिखित **सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान** पुस्तकको पहिलो खण्डमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, परिभाषाहरू, भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, भाषा र भाषिक सम्पर्क, भाषानीति र भाषायोजना, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता, कोडपरिवर्तन र कोड मिश्रण, नेपालको भाषिक स्थिति जस्ता विषयमा चर्चा गरिएको छ । सामाजिक भाषाविज्ञानसँग सम्बन्धित उक्त पूर्वकार्य प्रायोगिक दृष्टिले भिन्न भए तापनि भाषिक भेदको विश्लेषणका क्रममा उक्त पुनरावलोकनबाट महत्त्वपूर्ण सहयोग प्राप्त भएको छ ।

ढकाल (२०६७) द्वारा लिखित **प्रायोगिक भाषाविज्ञान** पुस्तकको (छैटौँ संस्करण) अध्याय दुईमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, परिभाषाहरू, भाषा र समाजको सम्बन्ध, भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, आदिको चर्चा गरिएको पाइन्छ, भने अध्याय तिनमा नेपालको भाषिक स्थितिको चर्चा गरिएको पाइन्छ । सामाजिक भाषाविज्ञानका बारेमा सैद्धान्तिक अध्ययन गरिएको उक्त पूर्वकार्य प्रस्तुत शोधकार्यसँग निकट र महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उक्त पूर्वकार्यभन्दा प्रस्तुत शोधकार्य प्रायोगिक अध्ययन भएकाले भिन्न समेत रहेको छ । समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार तयार पार्नमा उक्त पुस्तकले प्रस्तुत शोधकार्यमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

अधिकारी (२०६७) द्वारा **सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान** नामक पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । यसमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, सामाजिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र र भाषिक भेदहरूको व्यापक चर्चा गरिएको छ । उक्त पूर्वकार्य समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उक्त पूर्वकार्यको अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्न र समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा भाषिक स्थितिको विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लामिछाने (२०७०) द्वारा **प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम** नामक पुस्तक प्रकाशित गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा प्रायोगिक भाषाविज्ञानको परिचय, पृष्ठभूमिको चर्चा गरिएको छ । यसको क्षेत्रअन्तर्गत सामाजिक भाषाविज्ञानको चर्चा गरिएको छ । उक्त पूर्वकार्यको सैद्धान्तिक अध्ययनभन्दा सामाजिक अध्ययनको प्रायोगिक पक्षमा केन्द्रित प्रस्तुत शोधकार्य भिन्न रहेको छ तापनि उक्त पूर्वकार्यको प्रायोगिक सहयोग लिई प्रस्तुत शोधकार्यको समाजभाषिक अध्ययन गरिएको छ ।

थापा (२०६९) द्वारा **समाज भाषाविज्ञान** नामक पुस्तक तयार पारिएको छ । यस पुस्तकमा समाज र भाषा बिचको सम्बन्धलाई प्रस्ट्याउने हेतुले समाज भाषाविज्ञानको परिचय, विकास, भाषा र समाजको सम्बन्ध, समाज भाषाविज्ञानका क्षेत्र, सीमा, भाषाका भेद, भाषाका मिश्रित भेद र कोड छनोट, भाषा र संस्कृति, भाषानीति तथा भाषा योजना आदिको बारेमा चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग प्रत्यक्ष रूपमै सम्बन्धित र निकट रहेको छ । सैद्धान्तिक विषयमा आधारित उक्त पूर्वकार्य वा प्रायोगिक विषयमा आधारित प्रस्तुत शोधकार्य भिन्न समेत रहेको छ । समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण गर्न र समग्र उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन विश्लेषण गर्न उक्त पूर्वकार्यले सहयोग पुऱ्याएको छ ।

२.१.२ शोध सम्बद्ध पुनरावलोकन

डुम्रे (२०६५) द्वारा **बसाइँ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोध कार्य गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले बसाइँ उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत र जातिगत आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेर उक्त अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा स्रोत सामग्रीका रूपमा उपन्यासकार लीलबहादुर क्षेत्रीद्वारा लिखित **बसाइँ** उपन्यासलाई लिइएको छ भने

पुस्तकालयीय अध्ययनकार्यमा आधारित प्रस्तुत शोधमा उपन्यासका पात्रहरूमा वर्गीय विविधता रहेको, लिङ्ग र जातिका आधारमा भाषामा भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । समाजभाषिक अध्ययनकै आधारमा प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग सम्बन्धित भए तापनि भाषिक र कृतिका दृष्टिले भिन्नसमेत भएको छ । उक्त शोधकार्यले प्रस्तुत अध्ययन कार्यमा पात्रहरूको वर्गगत, लिङ्गत र जातिगत भिन्नता छुट्याउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

सुवेदी (२०६९) द्वारा **भोक र भित्ता उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले भोक र भित्ता उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गीय, लैङ्गिक, उमेर र बौद्धिक स्तरका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गत, उमेरगत र बौद्धिक स्तरका आधारमा भाषिक स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेर उक्त अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरी वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा वर्गीय विभेद रहेको, उच्च वर्गले उच्च र मानक भाषिक भेद प्रयोग गरेको, निम्न वर्गले अमानक र निम्न भाषिक भेद प्रयोग गरेको, लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यमा शैक्षिक आधारमा भने विश्लेषण गरिएको छैन । भाषाशैली र कृतिका दृष्टिले प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यभन्दा भिन्न रहे तापनि सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्न उक्त पूर्वकार्यबाट सहयोग प्राप्त भएको छ ।

ढकाल (२०६९) द्वारा **नरेन्द्रदाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा भाषाशैलीका दृष्टिले उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्न पात्रहरूलाई वर्गीय, लैङ्गिक, उमेर र शैक्षिक स्तरका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक स्तरका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्य राखिएका छन् । उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । उक्त उपन्यासमा वर्गीय विभेद व्यापक रहेको छ । शिक्षित र अशिक्षितहरूको भाषिक प्रयोग, शब्दचयन, शैली र विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरणमा विभेद रहेको, जातीय आधारमा भेद रहेको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ । पात्र वर्गीकरणका आधारमा प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग सम्बन्धित

भए पनि कृतिगत र भाषाशैलीका दृष्टिले भिन्न रहेको छ । उक्त शोधले प्रस्तुत शोधकार्यमा पात्रहरूको भाषा, सामाजिक सन्दर्भ र प्रसङ्ग अनुरूपको विषयवस्तुको अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

शाही (२०६८) द्वारा **बाँसुरीमा नअटाएका धुनहरू नाटकको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा भाषाशैलीका दृष्टिले बाँसुरीमा नअटाएका धुनहरू नाटकको समाजभाषिक स्थिति अध्ययन गर्नु, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा प्रयुक्त भाषाको विश्लेषण गर्नु, पात्रहरूलाई वर्गीय, लैङ्गिक, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, नाटकका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यमा बाँसुरीमा नअटाएका धुनहरू नाटक प्राथमिक सामग्रीका रूपमा र अन्य शोधपत्रहरू सहायक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा गरिब एवम् निमुखाहरूको सेवा गर्नुपर्ने र उनीहरूलाई शिक्षादिक्षा दिएर उनीहरूको हक अधिकारप्रति चेताशील बनाउनुपर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यभन्दा विधागत र कृतिगत दृष्टिले भिन्न रहेको छ । उक्त शोधकार्यले प्रस्तुत शोधकार्यलाई वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक र शैक्षिक आधारमा विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

पौडेल (२०७१) द्वारा **ब्रह्मपुत्रका छेउछाउ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । उक्त शोधमा भाषाशैलीका दृष्टिले उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु, पात्रहरूलाई वर्गीकरण गर्नु, र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्य राखिएका छन् । उक्त शोध अध्ययन तयार पार्दा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपन्यासभित्रको समाज, वर्ग, लिङ्ग र बौद्धिक स्तरका आधारमा विभेदित रहेको र शैक्षिक स्तरका आधारमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषा मध्यम खालको रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । वर्गीय आधारमा प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग सम्बन्धित भए तापनि कृतिगत आधारमा भिन्न रहेको छ । उक्त शोधकार्यको अध्ययनबाट प्रस्तुत अनुसन्धानमा पात्रहरूको वर्गीकरण गर्न र समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक रूपरेखा तयार पार्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

बोगटी (२०७१) द्वारा **लु उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोध पत्र तयार गरिएको छ । उक्त शोधकार्य समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा लु उपन्यासको भाषाशैलीको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको लिङ्गगत, जातिगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु, लु उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाका वर्गगत स्वरूपको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्य वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा ग्रामीण परिवेशको जीवन्त चित्रण रहेको छ । यसमा राप्ती नदी तथा सीमा वरिपरिको गाउँको वास्तविक यथार्थलाई छर्लङ्ग रूपमा देखाइएको छ । वर्गीय आधारमा उच्च वर्ग र निम्न वर्गले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता रहेको, लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष, उमेरका आधारमा बाल, प्रौढ र वृद्ध त्यस्तै शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । शोधकर्ताको उक्त कार्यले प्रस्तुत शोधकार्यबाट भाषिक भेद र वर्गीय भेदसम्बन्धी सैद्धान्तिक विषयका बारेमा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

सुवेदी (२०७२) द्वारा **तिनघुम्ती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले तिनघुम्ती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका साथै उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखेर उक्त शोधपत्र तयार गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यका साथै वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा समाजको वास्तविक पक्ष, प्रणय, मातृत्व र वात्सल्य यी तिन पक्षलाई एकैसाथ देखाउन खोजिएको छ । उपन्यासमा पात्रको लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा भाषिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । लैङ्गिक आधारमा प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग सम्बन्धित भए तापनि कृतिगत र विधागत दृष्टिले भिन्न रहेको छ । उक्त कार्यले भाषिक भेदसम्बन्धी ज्ञान प्राप्त गर्नुका साथै अध्ययनका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लुंगेली (२०७२) द्वारा **पहँलो घाम उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा समाजभाषिक सिद्धान्तको आधारमा उपन्यासको भाषाशैली पहिल्याउनु, उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र

शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नुका साथै तत्तत् विषयवस्तुका आधारमा पात्रको भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू रहेका छन् । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक र विधिलाई प्रमुख आधार बनाइएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरी माओवादी जनयुद्धको समयमा सर्वसाधारण नेपाली जनताले भोग्नुपरेको यथार्थ घटनालाई विषयवस्तु बनाइएको छ । उक्त उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गीय, शैक्षिक, उमेरगत र लिङ्गगत आधारमा उपन्यासको विषयवस्तु अनुकूल चयन गरिएको कुराको निष्कर्ष निकालिएको छ । शैक्षिक अवस्थामा पात्रले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिका दृष्टिले प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग निकट हुँदाहुँदै पनि भिन्नसमेत रहेको छ । उक्त शोधकार्यले प्रस्तुत अध्ययन कार्यको सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याएको छ ।

पौडेल (२०७३) द्वारा **भ्रमर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले भ्रमर उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषाको वर्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा भाषाशैलीको अध्ययन जस्ता उद्देश्यहरू राखेर उक्त अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक विधिलाई आवश्यकताअनुसार प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यास प्रवासी नेपाली परिवारको दिनचर्या तथा प्रेमप्रणय यथार्थ वस्तुस्थितिको ठोस विवरणमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त शोधकार्यमा उच्च वर्ग र निम्न वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाशैली फरक रहेको, शिक्षित वर्गका पात्रले मानक र अशिक्षित वर्गका पात्रले मानक अमानक भेद प्रयोग गरेको तथा महिलाले प्रयोग गर्ने भाषामा कोमलता रहेको र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा कठोरता रहेको छ भनि निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा उक्त पूर्वकार्यसँग निकट भए पनि कृतिगत आधारमा भिन्न रहेको छ । उक्त शोधकार्यको निष्कर्षले प्रस्तुत अनुसन्धानको निष्कर्ष लेखनका लागि सहयोग पुऱ्याएको छ ।

राई (२०७४) द्वारा **लाल चुडी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधमा समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा भाषाशैलीको अध्ययन, उक्त उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाको आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू रहेका

छन् । पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक विधिलाई आधार बनाई अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको उक्त शोधमा नेपालको मध्य तराईका समाजमा घट्ने घटनालाई उपन्यासको विषयवस्तु बनाइएको उपन्यास समय सान्दर्भिक उपन्यास रहेको छ । उच्च वर्ग र निम्न वर्ग, पुरुष र महिला, शिक्षित र अशिक्षितले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता तथा पात्रहरूलाई लिङ्ग, उमेर, वर्ग र शिक्षाको आधारमा उचित किसिमको स्थान दिइएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य उक्त पूर्वकार्यसँग सम्बन्धित भए पनि भाषाशैली र विधागत दृष्टिले भिन्न उक्त शोधले प्रस्तुत अध्ययन कार्यको लागि सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा पूर्वकार्यहरूमा कृतिहरूको समाजका विभिन्न पक्षलाई समेटेर समाजभाषिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । विभिन्न समाजभाषिक शीर्षकसँग सम्बन्धित उक्त पूर्वकार्यको अध्ययनबाट यस शोधकार्यलाई मार्गदर्शन प्राप्त भएकोछ । अहिलेसम्म **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन नभएकाले यस शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न आवश्यक ठानी उपर्युक्त पूर्वकार्यहरूको समेत सहयोग लिई उक्त उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गरिएको छ ।

२.२ सैद्धान्तिक ढाँचा

नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यास समाजभाषिक सिद्धान्तमा आधारित छ । अतः समाजभाषिक अध्ययन र यसको सैद्धान्तिक ढाँचाको बारेमा सङ्क्षेपमा उल्लेख गर्नु आवश्यक छ ।

२.२.१ सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय

प्रायोगिक भाषाविज्ञानको महत्त्वपूर्ण शाखाका रूपमा समाज भाषाविज्ञान रहेको छ । समाज भाषाविज्ञानमा समाजका सापेक्षतामा रहेर भाषाको प्रयोग, विकास र परिवर्तन जस्ता कुराहरूको विस्तृत अध्ययन गरिन्छ । समाज भाषाविज्ञानमा भाषालाई सामाजिक प्रतीकको रूपमा मान्नुका साथै सम्पर्क भाषा, मानक भाषा, प्रोक्ती जस्ता पक्षको अध्ययन गरिन्छ । विभिन्न समाजभाषिक स्थितिको रूपमा एउटा विद्यालयलाई लिन सकिन्छ । जसरी एउटा विद्यालयमा विविध जातजाति, भाषाभाषी, धर्म, वर्ग, लिङ्ग, उमेर, संस्कृति भएका मानिसहरूको उपस्थिति रहेको हुन्छ । यस्तो विविधताले भाषा सिकाइमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष

रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । यसर्थ विद्यालयको भाषा शिक्षण सिकाइमा भाषाको सामाजिक भेदले प्रभाव पार्ने कुराको अध्ययन गरिने हुँदा सामाजिक भाषाविज्ञान विषय कहत्वपूर्ण रहेको हुन्छ ।

समाज भाषाविज्ञान समाज र भाषा दुई शब्द मिलेर बनेको हुन्छ, यसलाई सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा अध्ययन गर्ने भाषाविज्ञानको शाखा मानिएको छ । समाजको विकाससँगै भाषाको पनि विकास भएको हुन्छ । समाजअनुसार भाषाको प्रयोग फरक फरक हुन्छ । अतः सामाजिक दृष्टिले भाषाको अध्ययन गर्ने विधा सामाजिक भाषाविज्ञान हो । भाषा मानव समुदायको अत्यावश्यक वस्तु भएकाले समाजविना समाजभाषिक अध्ययन पूरा हुन सक्दैन । त्यसैले यसको महत्त्व सामाजिक धरातलसम्म रहेको हुन्छ ।

२.२.२ सामाजिक भाषाविज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

भाषा र सामाजिक अन्तरसम्बन्धलाई अध्ययन गर्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखा नै सामाजिक भाषाविज्ञान हो । भाषाको व्याख्या विश्लेषण, अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने परम्पराको थालनी पूर्वीय जगत्मा ई.पू. को १५०० तिर र पाश्चात्य जगत्मा ई. पू. को ४०० तिर भएको पाइन्छ । भाषिक अध्ययनको जग बसाल्ने काम ई. पू. मा भए पनि प्रायोगिक भाषाविज्ञानको अध्ययन धेरै पछि मात्र भएको पाइन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानको जन्म १९औँ शताब्दीमा भएसँगै सामाजिक भाषाविज्ञानको पनि जन्म भएको पाइन्छ । भाषालाई सामाजिक सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने हुनाले यसलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानअन्तर्गत राखिएको पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा लिइन्छ (लम्साल र अन्य, २०६८/०६९:१) । सन् १९३१ मा प्रकाशित एल.लकहर्टको कृति **वर्ड इकोनोमी: एन् एस्से इन अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स** मा सर्वप्रथम अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स शब्दको प्रयोग भएको थियो । यस अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स शब्दले सन् १९४६ मा अमेरिकाको मिसिगन विश्वविद्यालयबाट मान्यता प्राप्त गरेसँगै सामाजिक भाषाविज्ञानको पनि विकास भएको हो ।

सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स शब्द सबभन्दा पहिले सन् १९३९ मा थोमस हड्सनले 'म्यान इन इन्डिया' नामक पुस्तकको लेखमा प्रकाशित गरेका थिए । भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा भने सर्वप्रथम यसको प्रयोग गर्ने व्यक्ति इ यू जिन निडा हुन् । तर कतिपय विद्वान्हरूले यस

शब्दको प्रथम प्रयोक्ता हावेर सी क्युरीलाई मान्छन् र उनी स्वयमले पनि आफू उक्त शब्दको आविस्कारक भएको दावी गरेका छन् (घिमिरे, २०६५: २) । यस सन्दर्भमा भाषाको समाजपरक अध्ययनको प्रथम प्रयोग सन् १९५२ मा हावेर सी क्युरीबाट भएको हो ।

सन् १९६० पछि मात्र सामाजिक भाषाविज्ञानको अध्ययनतर्फ विभिन्न विद्वान्हरूले रुचि राखे यसर्थ सन् १९६० देखि ७० को दशकमा सामाजिक भाषाविज्ञान स्वतन्त्र विधाका रूपमा विकसित हुन पुग्यो । सामाजिक भाषाविज्ञानको यस किसिमको विकास हुनुमा फर्थ, ह्यालिडे, मिचेल, सपिर, ब्लुमफिल्ड, हकेट, जोन लायन्स, कर्डर, ह्यान्स, गुम्पर्ज जस्ता विद्वान्हरूको उल्लेख्य भूमिका रहेको छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा सन् १९६० देखि ७० को दशकबाट सुरुवात भएको सामाजिक भाषाविज्ञानले छोटो समयमा नै आफ्ना सिद्धान्त र मान्यतालाई संसारभरि फैलाइसकेको छ । युरोपबाट सुरुवात भएको समाज भाषाविज्ञान व्यापक अध्ययन र रुचिको क्षेत्र बन्न पुगेको छ ।

२.२.३ समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र

समाज भाषाविज्ञानभित्र भाषा र समाजलाई सँगसँगै अध्ययन गरिने भएकाले यसको क्षेत्र विस्तृत रहेको छ । विभिन्न विषय तथा विधाहरूसँग समाज भाषाविज्ञानको अन्तरसम्बन्ध रहेकाले यसलाई अन्तरवैषयिक विषयका रूपमा लिइन्छ । भाषाविज्ञानका विविध शाखामध्ये समाज र भाषाबिचको विषय विभिन्न सम्बन्धको प्रयोगपरक अध्ययन गर्ने नवीनतम शाखा समाज भाषाविज्ञान हो जसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक रहेको छ (भण्डारी र पौडेल, २०७२ : ५) । व्यावहारिक रूपमा समाज भाषाविज्ञानले आफ्नो क्षेत्र फराकिलो बनाइसकेको छ । भाषा र समाजको पारस्परिक सम्बन्धको अध्ययन गर्ने विधा भएकाले भाषाविज्ञान र समाजविज्ञान यसका अध्ययनीय विषयवस्तुका मूलस्रोत मानिन्छन् ।

समाज भाषाविज्ञानको अध्ययन क्षेत्रमा भाषाको वक्ता, बोद्धा, सन्देश, भाषिक समुदायका साथै भाषागत योजना, मानकीकरण, आधुनिकीकरण जस्ता पक्ष अन्तर्विष्ट रहेको पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानको अध्ययन क्षेत्रका सम्बन्धमा विद्वान्हरूको बिचमा मतमतान्तर पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्रअन्तर्गत सामाजिक पक्षको विश्लेषण गर्नु, भाषाको स्पष्टीकरण, भाषिक समुदायको पहिचान गर्नु, राष्ट्र भाषा, सम्पर्क भाषा,

अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको निर्धारण गर्नु, भाषिक समुदायभित्र भाषाको प्रयोग ढाँचाको अध्ययन गर्नु, शैली, भाषिक परिवर्तनको कारणबारे विश्लेषण गर्नु, समाज र भाषाको सम्बन्ध, भाषाको सामाजिक र प्रयुक्तिपरक भेद, भाषामा देखिने परिवर्तन, भाषिक विकास, भाषानीतिको निर्माण र अध्ययन गर्नु, समाजमा बोलिने भाषाहरूबिचको सम्बन्ध केलाउनु, भाषिक भेद उपभेदको अध्ययन गर्नु, भाषिक कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको अध्ययन गर्नु, भाषा अपक्षय, भाषिक आगमन, भाषिक लोप, भाषा सर्वेक्षण, भाषा अवलम्बन आदिलाई समाज भाषाविज्ञानको अध्ययन क्षेत्रमा समावेश गर्न सकिन्छ । पछिल्ला केही दशकदेखि सङ्कथन विश्लेषण, प्रयोगार्थविज्ञान र कथनकार्यलाई पनि कतिपय विद्वान्हरूले समाज भाषाविज्ञानका क्षेत्र मानेका छन् । भाषाको जातीय र वर्गीय भेदको विश्लेषणका कारणले गर्दा यसको सम्बन्ध जातिविज्ञानसँग पनि रहेको छ (घिमिरे, २०६५ : ५/६) । समाज भाषाविज्ञानले समाजका विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति र वर्गको अध्ययन गर्ने भएकाले समाजका विविध पक्षहरूको अध्ययनमा चासो दिएको पाइन्छ ।

यसरी सामाजिक भाषाविज्ञान विविध क्षेत्र र विषयसँग सम्बन्धित रहेकाले यसलाई अन्तरवैषयिक विधाका रूपमा लिइन्छ । यसरी विभिन्न विषय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित भएर सामाजिक भाषाविज्ञानको अध्ययन गरिए तापनि वर्तमानमा समाज भाषाविज्ञानले भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा अलग पहिचान स्थापित गरी एउटा स्वतन्त्र विधाको रूप लिएको छ ।

२.२.४ भाषाको सामाजिक भेद

सामाजिक संरचनाअनुसार भाषामा देखिने भेद नै सामाजिक भेद हो । समाजको आफ्नै संरचनागत व्यवस्था हुन्छ । त्यही संरचनाका आधारमा भाषाका महत्वपूर्ण भेदहरू पत्ता लगाउन सकिन्छ । सामाजिक अवस्था, जाति, धर्म, पेसा व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर आदिका आधारमा निर्मित हुन्छ । भाषा प्रयोगको खास क्षेत्रका आधारमा भाषाको सामाजिक भेद निर्धारित हुन्छ । सामाजिक भाषिका नै समाजको भाषिक भेद हो । सामाजिक भाषिका समाजका विभिन्न वर्ग, जातजाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, बसोबासको स्थिति, पदप्रतिष्ठा आदिका आधारमा विभेदित हुन्छ (लम्साल र अन्य, २०६८ : २२) । भाषाको प्रयोग समाजमा गरिन्छ । एउटै समुदायका व्यक्तिहरूमा पनि समूहपिच्छे बोलीमा भिन्नता पाइन्छ त्यसैले समाजमा भाषाका विभिन्न भेद उत्पन्न हुन्छन् ।

नेपाली समाजमा राणा, ठकुरी, शाह आदि सम्भ्रान्त वर्गले बोल्ने भाषामा आइस्योस्, गइस्योस्, हजुर, मौसुफ, बक्स्योस् जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ भने निम्न वर्गका मानिसहरूले आइज, खा, बस्, आऊ जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै शैक्षिक अवस्थाका आधारमा जान्छु/जान्चु, खान्छु/खान्चु जस्ता शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ । उमेरका आधारमा युवाहरूले राम्री केटीलाई माल भन्नु च्वाँक, ब्रो, ल्याड जस्ता शब्दहरू प्रयोग गर्ने गर्दछन् । त्यसै गरी बालबालिकाहरूले नाना, चीची, पापा, नुनु, हाम्म जस्ता शब्दहरू प्रयोगमा ल्याउँछन् । एउटा भाषिक समुदायका मानिसहरूको भाषामा लिङ्ग, जात, शिक्षा, धर्म, पेसा, उमेरका कारणले हुने अन्तरलाई सामाजिक भेद भनिन्छ (ढकाल, २०६७ : १३) । भाषा समाजमा प्रयोग हुने भएकाले समाजको सापेक्षतामा भाषाको अध्ययन गरिन्छ । भाषा प्रयोगको खास भूमि वा क्षेत्रका आधारमा भाषाको सामाजिक भेद निर्धारित हुन्छ । सामाजिक भाषिका नै समाजको भाषिक भेद हो (लम्साल र अन्य, २०६८ : २२) । कुनै पनि समाजमा बस्ने एउटै भाषिक समुदायका विभिन्न व्यक्तिहरूले बोल्ने भिन्नभिन्न भाषिक स्वरूपलाई भाषाको सामाजिक भेद भनिन्छ ।

समाजबिना भाषाको र भाषाबिना समाजको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । भाषा समाजको मर्यादाअनुसार चल्यो । मानिसले भाषालाई सामाजिक वस्तुका रूपमा प्रयोग गर्दा भाषामा भिन्नता देखा पर्दछ । सामाजिक परिवर्तनसँगै भाषामा पनि सामाजिक परिस्थितिले गर्दा सामाजिक भेदहरू देखा पर्दछन् । भाषाको सामाजिक भेदअन्तर्गत यसप्रकारका उपभेदहरू पर्दछन् :

२.२.४.१ वर्गको आधारमा भाषिक भेद

समय परिस्थितिअनुसार मानिसहरू आफ्नो अस्तित्वको खोजीमा लाग्दछन् जसले गर्दा समाजमा वर्गीय विभेदीकरण हुन्छ । समुदायका मानिसहरूले एउटै भाषा र शैलीको प्रयोग गर्दैनन् । समाजमा विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा फरक फरक हुन्छ । समाजको वर्गीय भेदले भाषामा पनि भेद जन्माएको देखिन्छ । नेपाली समाजमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गले बोल्ने भाषा र किसान मजदुरले बोल्ने भाषामा तहगत भेद देखिन्छ (आचार्य र अन्य, २०६३ : ३८३) । समाजमा विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषामा भेद रहेको पाइन्छ । समाज विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूद्वारा सञ्चालित हुन्छ । खास सन्दर्भमा उच्चस्तरको भाषाशैली प्रयोग भएको पाइन्छ भने सामान्य बोलीचालीका सन्दर्भमा

निम्नस्तरको भाषाशैली प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको आर्थिक अवस्थाले समाजमा वर्गीय भेद सिर्जना गरेको हुन्छ । वर्गले समाजका धनी, गरिब र समाजका व्यक्तिहरूको स्तरलाई जनाउँछ । भाषिक भेदलाई वर्गीयताका आधारमा यस प्रकार हेर्न सकिन्छ :

(क) उच्च वर्गको भाषा

नेपाली समाजमा सम्भ्रान्त परिवारका व्यक्तिहरूलाई उच्च वर्गमा राखिएको पाइन्छ । उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा उच्चतर आदरको हुन्छ । सम्पन्न साहित्यिक इतिहास र समृद्ध परम्परा भएको भाषामा प्रचलित रहेको प्रतिष्ठित भाषिक भेद नै उच्च भेद हो (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : ३९) । समाजमा प्रतिष्ठा प्राप्त भएका व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषा नै उच्च भेद हो । यो औपचारिक प्रकृतिको हुन्छ । यसको प्रयोग सरकारी कामकाज, साहित्य, शिक्षा आदि क्षेत्रमा गरिएको हुन्छ । उच्च वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा मानक भाषाको नजिक हुन्छ । यस वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा शिष्टता, स्तरीयता र नम्रता जस्ता विशेषता पाइन्छन्; जस्तै: मुवा राज गरिबक्स्योस् , हजुर भूजा ज्युनार गरिबक्स्यो ? दिज्यु कहाँ होइसिन्छ ? आदि ।

(ख) मध्यम वर्गको भाषा

मध्यम वर्ग भन्नाले उच्च वर्ग भन्दा तल्ला र निम्न वर्ग भन्दा माथिल्ला व्यक्तिहरूको वर्ग हो । यस वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा उच्च तथा मध्यम आदरको हुन्छ । समाजका कुलीन वर्गको भाषा र सामान्य परिवारको भाषामा भिन्नता पाइन्छ (घिमिरे, २०६५ : २८) । यस वर्गका मानिसहरूले पनि स्तरीय र मानक भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । मध्यम वर्गको भाषा पश्चिमतिर बढी औपचारिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यस वर्गले प्रयोग गर्ने भाषा साझा सम्पर्कको रूपमा रहेको हुन्छ ; जस्तै: आमा आउनु भयो, दिदी आउनु हुन्छ, तपाईं घर जानुहोस् आदि ।

(ग) निम्न वर्गको भाषा

मध्यम वर्गभन्दा तल्लो वर्गका व्यक्तिहरू यस वर्गमा पर्दछन् । सामान्य बोलचालमा प्रयोग हुने सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त नगरेको भाषालाई निम्न भेद भनिन्छ । पारिवारिक वार्तालाप तथा अनौपचारिक सन्दर्भमा प्रयो हुने भाषाको भेद निम्न भेद हो (भण्डारी र

पौड्याल, २०७२ : ४०) । समाजमा हुँदा खाने व्यक्तिहरूलाई निम्न वर्गअन्तर्गत राखिन्छ । ग्रामीण सन्दर्भ, साथीभाइ बिचको कुराकानी आदिमा प्रयोग हुने भेद निम्न भेद हो । आर्थिक अवस्था न्यून भएका अशिक्षित र ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू निम्न वर्ग हुन् । निम्न वर्गका व्यक्तिहरूको भाषामा शिष्टता र स्तरीयता कम रहेको पाइन्छ । निम्न वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा बढी कथ्य प्रकृतिको, अश्लीलपन र आदरहीन हुन्छ; जस्तै: तँ यता आइजा, तैले खाना खाइस्, के गर्दै छेस् ? आदि ।

२.२.५ भाषाको लिङ्गगत भेद

लिङ्गका आधारमा भाषिक विविधता हुन्छ । ध्वन्यात्मक लवज र शब्दभण्डार क्षमताका दृष्टिले महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता पाइन्छ । ध्वन्यात्मक गुण, रङ्गको विभेद गर्ने क्षमता, शब्दभण्डार आदिका दृष्टिले महिला र पुरुषको भाषा प्रयोगमा भिन्नता पाइन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : १८) । लिङ्गका आधारमा भाषाको प्रयोग भिन्नभिन्न किसिमले गरेको पाइन्छ । भाषालाई लैङ्गिक आधारमा व्यक्त गरिन्छ । लैङ्गिकले स्त्री र पुरुषलाई जनाउँछ । लैङ्गिक आधारमा भाषालाई पुरुषको भाषा र महिलाको भाषा गरी यसरी छुट्याउन सकिन्छ :

२.२.५.१ पुरुषको भाषा

पुरुष जातिलाई बुझाउन प्रयोग गरिने शब्द नै पुलिङ्ग हो । भाषा प्रयोगका आधारमा महिला र पुरुषको भाषा पनि फरक फरक हुन्छ । भाषा प्रयोगमा पुरुषको भाषामा प्रायः कठोरता, तार्किकता, वैचारिकता र निर्णयात्मक खालको हुन्छ । पुरुषहरूले केही टर्को खालको भाषा प्रयोग गर्दछन् । महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा शब्दभण्डारका दृष्टिले पनि भिन्नता देखिन्छ । पुरुषको भाषामा पुलिङ्गी शब्दको प्रयोग गरिन्छ; जस्तै: गएको थियो, गएका थिए आदि ।

२.२.५.२ महिलाको भाषा

स्त्री जातिलाई बुझाउन प्रयोग गरिने शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । पुरुष भन्दा महिला कोमल स्वभावका हुने भएकाले उनीहरूले त्यसैअनुरूप शब्दहरू प्रयोग गर्दछन् जसको कारण भाषिक भेद देखा पर्छ । महिलाहरू नम्र स्वभावका र बढी सांस्कारिक हुन्छन् । उनीहरूले भाषामा स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग गर्छन् । जस्तै: गएकी थिएँ,

खाएकी छु, भनेकी छु आदि । त्यस्तै जैरी, बाई, मोरी जस्ता शब्द पनि उनीहरूले प्रयोग गर्दछन् ।

२.२.६ भाषाको उमेरगत भेद

नेपाली भाषामा भाषिक विभेद देखाउने आधार उमेर पनि हो । उमेरको भिन्नताले पनि भाषामा भिन्नता ल्याउँछ । बालबालिकाले प्रयोग गर्ने भाषामा बढी कोमलता र युवायुवतीको भाषामा बढी शृङ्गारिकता पाइन्छ भने प्रौढ तथा वृद्ध वृद्धाले बोल्ने भाषा बालक तथा युवा युवतीको भाषाभन्दा भिन्न हुने गर्दछ (भण्डारी र पौड्याल, २०७२: ९६) । भाषामा उमेरले पनि भाषिक भेद देखाउँछ । समाजमा युवा, प्रौढ, बालक र वृद्ध मानिसहरूको बसोबास हुन्छ । बालकले प्रयोग गर्ने भाषामा निश्छलता र कोमलता पाइन्छ भने युवायुवतीले व्यङ्ग्यात्मक किसिमको भाषा प्रयोग गर्दछन् । कुनै पनि समाजमा उमेरगत आधारमा भाषामा भिन्नता देखा पर्छ । उमेरअन्तर्गत बालक, युवा, प्रौढ र वृद्ध पर्छन् ।

२.२.६.१ बालकको भाषा

बालकले प्रयोग गर्ने भाषा कोमल प्रकृतिको हुन्छ । बालकको भाषामा शब्दभण्डार र शैलीको छुट्टै प्रयोग भएको पाइन्छ । खास गरी जन्मदेखि १४ वर्ष सम्मको उमेर समयमा बालकलाई बालक मानिन्छ । बालकको भाषा अन्य उमेरका तुलनामा बढी त्रुटिपूर्ण हुन्छ । बालकहरूको भाषामा निस्वार्थता, कोमलता र तोतेबोली पाइन्छ । यिनीहरूको भाषा मिठासपूर्ण हुन्छ । बालकहरूले उमेरअनुसार रुने, कुँजे, तुताउने गर्दछन् र विस्तारै विभिन्न ध्वनिहरू निकाल्न थाल्छन् । बालकहरूको शब्दभण्डार कम हुन्छ । नेपालीमा बाल भाषाका लागि छुट्टै शैलीको प्रचलन पनि रहेको पाइन्छ । जस्तै, मम्मा माम खान्छु, मेलो बाबाले चिची ल्याउनु हुन्छ, बुबु खाने आदि ।

२.२.६.२ युवाको भाषा

१४ वर्ष देखि ४० वर्ष उमेरका व्यक्तिहरू युवा वर्गअन्तर्गत पर्दछन् । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा शृङ्गारिक खालको हुन्छ । यस उमेरका व्यक्तिहरूले भाषालाई परिष्कृत गरेर प्रयोग गर्दछन् । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने नेपाली भाषामा हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी कोडमिश्रण पाइन्छ । युवकहरूले पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरूको बढी प्रयोग गर्छन् ।

यो उमेरका व्यक्तिहरूले साङ्केतिक भाषाको प्रयोग पनि गरेको पाइन्छ, जस्तै: बुढालाई सुङ्डो, साथीलाई यार आदि । युवाहरूले खास गरेर यार, डान्स, आदि शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

२.२.६.३ प्रौढ/ वृद्धको भाषा

६० वर्षदेखि माथिको उमेर समूहलाई वृद्ध उमेर मानिन्छ । प्रौढ तथा वृद्ध उमेर अवस्थाका मानिसहरूले जीवन भोगाइकै क्रमबाट स्तरीय र मानक भाषाशैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस उमेर समूहका व्यक्तिहरूले आफ्नो संस्कृतिअनुसार सभ्य र मर्यादित भाषाको प्रयोग गर्दछन् । यिनीहरूको बोलीमा ममता र मायालुपन भेटिन्छ । यस उमेरका मानिसहरूले सहज र सरल भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस उमेरका व्यक्तिहरूले धर्म, संस्कृति, पुरानो भाषाशैली र ईश्वरभक्तिमा जोड दिने भाषिक शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यिनीहरूले खेताला, खाजा, पँधेरो, बसगाडी आदि जस्ता सोभो अर्थ लाग्ने भाषाको प्रयोग गर्दछन् ।

२.२.७ शिक्षाको आधारमा भाषिक भेद

हरेक व्यक्तिको शैक्षिक अवस्थाले भाषिक प्रयोगमा प्रभाव पारेको हुन्छ । शिक्षित व्यक्तिले प्राविधिक शब्द र स्तरीय भाषालाई समय र सन्दर्भअनुसार मिलाएर प्रयोग गरेको हुन्छ भने अशिक्षित व्यक्तिले सन्दर्भलाई सही प्रयोग गर्न सक्दैन (थापा, २०६९ : ४२) । शिक्षा सामाजिक पहिचानको महत्त्वपूर्ण आधार हो । अतः शैक्षिक अवस्थाले समाजमा भाषिक भेद जन्माएको हुन्छ । समाजमा शिक्षित र अशिक्षित दुवै वर्गका मानिसहरूको बसोबास हुन्छ । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा पनि भिन्नता देखिन्छ ।

२.२.७.१ शिक्षित वर्गको भाषा

शिक्षित वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा स्तरीय, मानक शुद्ध, स्पष्ट, शिष्ट र औपचारिक किसिमको हुन्छ । उनीहरूको भाषामा शिष्टता र बौद्धिकता रहेको पाइन्छ । शिक्षित व्यक्तिले भाषा प्रयोग गर्दा शब्दभण्डार, शैलीगत शिष्टता, शब्द उच्चारण, विषयवस्तुको प्रस्तुतिलाई मिलाउने गर्दछन् । शिक्षित व्यक्तिहरूले आफूभन्दा ठुलालाई उच्च आदर र सानालाई सामान्य आदर प्रयोग गरिएको पाइन्छ; जस्तै: आउनुहोस् , सन्चै हुनुहुन्छ ? कहाँसम्म आउनुहुन्छ ? आदि ।

२.२.७.२ अशिक्षित वर्गको भाषा

सामान्य बोलचालको भाषा प्रयोग गर्ने व्यक्तिहरू यस वर्ग अन्तर्गत पर्दछन् । शिक्षा आर्जन नगरेका र शिक्षाबाट वञ्चित व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा अशिक्षित भाषा हो । यो भाषा बढी कथ्यको नजिक र त्रुटिपूर्ण हुन्छ । अशिक्षित व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषा क्षेत्रीय भेदबाट बढी प्रभावित हुन्छ । अशिक्षित व्यक्तिहरूले व्याकरणनिष्ठ भाषाको प्रयोग गर्दैनन् । अशिक्षित वर्गको भाषिक व्यवहार सरल केही अशिष्ट र सामान्य प्रकृतिको हुन्छ । अशिक्षितहरूको भाषा प्रयोगमा आनादरको प्रयोग भएको पाइन्छ, जसमा अशुद्धता र अस्थिरता रहन्छ; जस्तै: काँबाट, कसोरी, जान्चु, कताडि आदि ।

२.२.८ भाषाशैली

कुनै पनि विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्ने माध्यम भाषा हो भने विषयवस्तु प्रस्तुत गर्ने तरिका शैली हो । विषयवस्तु कुन भाषामा कस्तो तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुरालाई नै भाषाशैली भनिन्छ । शैली लेखकको निजी विशेषता हो जुन एउटा सफल रचनाका लागि आवश्यक तत्व हो । भाषालाई उत्कृष्ट बनाउनका लागि बिम्ब प्रतीक, अलङ्कार, विचलन, उखान-टुक्का आदि जस्ता भाषिक अभिव्यक्तिको प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

२.२.८.१ कोड मिश्रण

वक्ताले एउटै सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्ति गर्दा एकभन्दा बढी भाषिक भेद वा भाषाका कोडहरूको प्रयोग एउटै सङ्कथनमा गर्दछ भने त्यसलाई कोड मिश्रण भनिन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : ४७) । भाषाका वक्तहरूले अभिव्यक्तिका क्रममा एक भाषाको कोड अर्को भाषामा मिसाएर प्रयोग गर्नु कोड मिश्रण हो । भाषामा शब्दको स्तर, पदावली, उपवाक्य तथा वाक्यको स्तरमा कोड मिश्रण देखिन्छ । द्विभाषिक वा बहुभाषिक समुदायमा कोड मिश्रण बढी भेटिन्छ । यसरी एउटा सन्दर्भमा प्रयोग भएको भाषिक सङ्कथनमा भिन्नभिन्न भाषाका कोडको मिश्रण हुनु नै कोड मिश्रण हो ।

२.२.८.२ अलङ्कार

शब्द र अर्थ पक्षमा चमत्कार वा सुन्दरता सिर्जना गर्ने तत्वलाई अलङ्कार भनिन्छ । जसरी एउटा सुन्दर युवतीले आफ्नो सौन्दर्यलाई थप मनमोहक बनाउनका लागि हार, कुन्डल जस्ता आभुषणहरू पहिरिन्छे त्यस्तै काव्यको शरीरमा देखापर्ने बाह्य अवयव, शब्द र

अर्थमा थप राग सिर्जना गर्न अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । अलङ्कार शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार गरी दुई प्रकारको हुन्छ । शब्दालङ्कारअन्तर्गत अनुप्रास, यमक, श्लेष र बक्रोक्ति पर्दछन् भने अर्थालङ्कार अन्तर्गत उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा, दृष्टान्त, सन्देह आदि रहेका छन् ।

२.२.द.३ लयात्मकता

स्वर र व्यञ्जन वर्णको सुनियोजित वितरणले लयको सिर्जना गरेको पाइन्छ । लयात्मकता खास गरी पद्यशैलीमा रहेको हुन्छ । लयको तात्पर्य मिल्नु, एकीभूत हुनु, विलीन हुनु वा समाहित हुनु भन्ने हुन्छ । लयात्मकता गद्य र पद्य गरी दुई प्रकारको हुन्छ ।

२.२.द.४ बिम्ब प्रतीक

भाषिक शब्दका माध्यमबाट स्रोता वा पाठकका मस्तिष्कमा कुनै संबेदना, अनुभूति, भावना, विचार या कल्पनाको यथार्थ छाया पारिदिने पद्धतिलाई बिम्ब भनिन्छ । अमूर्तलाई मूर्तता दिन अमूर्तकै प्रयोग गर्ने कार्य बिम्बले गर्दछ । यसमा प्रतीकमा जस्तो मूर्त वस्तुको सहयोग लिइन्छ । बिम्बको भाषा संबेदनाको नजिक हुने हुँदा यसले मानव हृदयलाई स्पर्श गर्दछ । सजिव, सरस, सुन्दर र मनोरम मानस चित्रहरूलाई मूर्तता प्रदान गर्ने सङ्केत चिन्ह वा पहिचानलाई प्रतीक भनिन्छ । वक्ता र श्रोताकाबिच भाषिक संवाद हुँदा अर्थात् लेखक र पाठकबिच विचार सम्प्रेषण हुँदा अप्राप्त र अदृश्य वस्तुलाई लीपिचिन्ह र सङ्केतका माध्यमबाट पाठक वा श्रोतालाई वस्तु वा विषयप्रति चिनारी प्रस्तुत गर्ने माध्यमको रूपमा प्रतीकलाई लिइन्छ ।

२.२.द.५ उखान-टुक्का

व्यावहारिक जीवनमा अनुभव र भोगाईबाट खारिएर आएका लोकोक्ति वा शूक्तिलाई उखान भनिन्छ । उखानलाई उपदेश वा शिक्षाका रूपमा सूत्रबद्ध भएको प्रचलित लोकजीवनको गहकिलो उक्तिको रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ । भाषालाई मौलिक, जीवन्त र स्वाभाविक तुल्याउनका लागि उखानको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै लाक्षणिक अर्थमा प्रस्तुत हुने खास किसिमका पदावलीलाई टुक्का भनिन्छ । टुक्कालाई एकाधिक मुक्त स्वरूपको संग्रहित संरचनाका रूपमा लिइन्छ र यो एकपदीय वा बहुपदीय हुन्छ । यो वाक्य वा उपवाक्यमा प्रयुक्त हुँदा मात्र आफ्नो अर्थ प्रदान गर्न सक्छ ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानको अध्ययन र विकासका क्रममा सामाजिक भाषाविज्ञानको विकास भएको पाइन्छ । समाजको विकाससँगै भाषाको पनि विकास भएको हो । यसले भाषाको प्रयोग पक्षलाई विशेष जोड दिन्छ । सामाजिक भाषाविज्ञानले समाजको इतिवृत्ति बताउँछ जसबाट परम्परा र संस्कृतिको संरचना निर्माण हुन्छ । भाषा समाजबाट निर्मित हुने भएकाले सामाजिक भाषाविज्ञानले समाजमा रहेका भाषाहरूको अध्ययन गरी भाषा र समाजबिचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन, वर्णन र विश्लेषण गर्दछ । समाजका विभिन्न साहित्यिक कृतिहरूको सामाजिक दृष्टिकोणले केलाउनु र कृतिभित्रको पात्रहरूले भाषालाई कसरी प्रयोग गर्छन् भन्ने कुराको खोजी र अध्ययन नै समाजभाषिक अध्ययन हो ।

समाज भाषाविज्ञानका विभिन्न क्षेत्रहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत भाषिक समुदाय , भाषिक भेद, द्विभाषिकता, भाषाद्वैत, कोडमिश्रण, भाषिकता, भाषा योजना, भाषानीति, भाषाको आधुनिकीकरण, मानकीकरण, सङ्कथन विश्लेषण आदि पर्दछन् । यिनै क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित रहेर समाज भाषाविज्ञानले भाषाको अध्ययन गर्दछ । भाषाको प्रयोग क्षेत्र समाज भएकाले भाषाका विभिन्न भेदहरू देखा पर्दछन् । सामाजिक संरचनामा देखिने भाषिक भेद नै सामाजिक भेद हो । शिक्षा, राजनीति, संस्कृति, सन्दर्भ, जातीय वितरण, उममेर, लिङ्ग र वर्ग जस्ता कुराहरूले सामाजिक भेद सिर्जना गरेको हुन्छ । भाषाको सामाजिक भेद नै सामाजिक भाषिका हो । समाजमा विभिन्न जातजाति, वर्ण, उमेर, शिक्षा, लिङ्ग, स्तर, पदप्रतिष्ठा, आदि भएका व्यक्तिहरू हुन्छन् र तिनीहरूको रहनसहन बोली पनि त्यस्तै प्रकारको हुन्छ । सामाजिक भेदअन्तर्गत वर्गीय भेद, लिङ्गीय भेद, शिक्षाको भेद, पदप्रतिष्ठा, स्तर, क्षेत्रीय भेद, प्रयोजनपरक भेद, प्रसङ्गगत भेद, माध्यमगत भेद आदि पर्दछन् । त्यस्तै भाषाशैलीअन्तर्गत विचलन, अलङ्कार, बिम्ब प्रतीक, लयात्मकता र उखान-टुक्का आदि पर्दछन् । यिनै भाषाशैलीका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ पृष्ठभूमि

नारायण वाग्लेद्वारा रचित **मयूर टाम्स** उपन्यासको समाजभाषिक दृष्टिले गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यअन्तर्गत अध्ययन विश्लेषणका क्रममा विभिन्न विधि र प्रक्रियाहरू अपनाइएका छन् । समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार लिएर उक्त उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गर्ने क्रममा अवलम्बन गरिएका विधि र प्रक्रियाहरूलाई निम्नलिखित उपशीर्षकअन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ :

३.२ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया :

अनुसन्धानलाई प्रामाणिक बनाउन सामग्रीको उपयोग गरिन्छ । सामग्रीको अध्ययनबाट तथ्यहरू निकालिन्छन् र तथ्यले अनुसन्धानलाई प्रामाणिक बनाउँछ । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका निम्ति पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यलाई आधार बनाई आवश्यक सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका लागि प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतको उपयोग गरिएको छ ।

३.२.१ प्राथमिक स्रोत सामग्री

प्रस्तुत शोधकार्य **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासलाई नै प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा लिइएको छ । यसका साथै प्रस्तुत शोधकार्यलाई प्रयोगात्मक बनाउनका लागि उद्देश्यमूलक नमुना छनोटका माध्यमबाट प्रश्नावली प्रयोग गरी बीसजना पाठकको मतलाई समेत प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.२ द्वितीयक स्रोत सामग्री

प्रस्तुत शोधकार्यमा द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्रहरू, समाज भाषाविज्ञान र यससँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू, सम्बन्धित साहित्यका समालोचनात्मक कृतिहरू, सामाजिक कोणबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएका

पुस्तकहरू, खोज तथा अनुसन्धानात्मक लेख, विज्ञको परामर्श, शोधनिर्देशकको निर्देशन आदि रहेका छन् । यस शोधमा उपर्युक्त सामग्री सङ्कलन गरी लक्ष्यमा पुगिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

प्रस्तुत शोधकार्य समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार लिएर प्रायोगिक अध्ययन विश्लेषण गरी सम्पन्न गरिएको छ । यसमा पुस्तकालयीय अध्ययन तथा अन्तर्वार्तालाई आधार बनाई प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । अध्ययनका क्रममा विभिन्न विधिहरू उपयोग गरिएका छन् । विशेषतः समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक स्वरूपको निरूपणका लागि वर्णनात्मक र निगमनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ भने उपन्यासका अंशहरूलाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गर्न अंशतः आगमनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ ।

उपन्यासका पात्रहरूलाई उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्ग गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गीकरण गरिएका पात्रहरूलाई तालिकीकरण गरिएको छ । वर्गीय आधारमा खण्डीकृत गरिएका यी पात्रहरूको भूमिका, व्यवहार, आचरण तथा बोलीचाली संवाद आदि पक्षको आवश्यकताअनुसार विश्लेषण गरिएको छ । यसै गरी लिङ्गको आधारमा महिला र पुरुष, उमेरको आधारमा बालक, युवा, प्रौढ र वृद्ध, शिक्षाका आधारमा शिक्षित अशिक्षित गरी पात्रहरूलाई विभक्त गरिएको छ । यसरी विभक्त गरिएका पात्रका भाषिक पक्षको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यसका साथै समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषाशैलीको अध्ययनसमेत गरिएको छ । यसप्रकार कच्चा सामग्रीको सत्यापन, वर्गीकरण, तालिकीकरण र व्याख्या विश्लेषण गरी समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिकै आधारमा भाषा प्रयोगको स्थिति र भाषिक भिन्नताको वास्तविकता पत्ता लगाउने कार्य गरिएको छ ।

अध्याय चार

मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण

४.१ पृष्ठभूमि

यस अध्यायमा उपन्यासकार नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासमा प्रयुक्त समाजभाषिक अध्ययनका आधारमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ । यस क्रममा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा पात्रहरूको छुट्टाछुट्टै शीर्षकअन्तर्गत क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू

मयूर टाइम्स उपन्यासमा आर्थिक दृष्टिले उच्च, मध्यम र निम्न वर्गका पात्रहरू रहेका पाइन्छन् । तिनीहरूको परिचय क्रमिक रूपमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

४.२.१ उच्च वर्गका पात्रहरू

प्रस्तुत उपन्यासमा उच्च वर्गीय पात्रहरूको रूपमा राजा, सीडीओ, डीएसपी, इन्सपेक्टर, इन्जिनियर गणेश यादव, माकुरीप्रसाद र क्याप्टेन रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा राजा नेपाल सरकारको प्रमुख व्यक्ति भएकाले ऊ आर्थिक दृष्टिले उच्च वर्गको पात्र हो । सीडीओ पेसागत रूपमा जिल्लाको प्रशासनिक प्रमुखको रूपमा रहेकोले राम्रो आमदानी भएको पात्र हो । अतः ऊ उच्च वर्गीय पात्रको रूपमा रहेको छ । इन्जिनियर गणेश यादव, डीएसपी, इन्सपेक्टर र क्याप्टेन नेपाल सरकारका राजपत्रांकित श्रेणीका अधिकारीहरू भएकाले आर्थिक स्थिति राम्रो हुनुको साथै बौद्धिक र शैक्षिक स्तर उच्च भएकाले उच्च वर्गका पात्र हुन् । त्यस्तै माकुरीप्रसाद पूर्व शिक्षक र पत्रिकाको प्रकाशक भएकोले ऊ आर्थिक दृष्टिले सम्पन्न उच्च वर्गीय पात्र हो ।

४.२.२ मध्यम वर्गका पात्रहरू

प्रस्तुत उपन्यासमा मध्यम वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति सबैभन्दा बढी रहेको छ । मध्यम वर्गीय पात्रहरूमा लिसरा, पराग, विवश, महिमा मिस, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, वैभव पन्त, डम्बरुप्रसाद, श्रीकृष्ण पौडेल, नगेन्द्र सर र रमेश रहेका छन् । लिसरा, पराग, रमेश, विवश र वैभव पन्त श्रमजीवी बौद्धिक पत्रकार हुनुका साथै उनीहरूको आर्थिक स्थिति मध्यम किसिमको भएकाले मध्यम वर्गीय पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् ।

त्यसै गरी महिमा मिस, नगेन्द्र सर, रामवरण हेडसर र श्रीकृष्ण पौडेल शिक्षण पेसामा आबद्ध सरल जीविकोपार्जन गर्ने मध्यम आर्थिक हैसियत भएकाले मध्यम वर्गका पात्र हुन् । रामाशिष ओभरसियर पनि नेपाल सरकारको राजपत्र अनंकित द्वितीय श्रेणीको कर्मचारी भएकोले मध्यम वर्गको पात्र हो । त्यसै गरी डम्बरुप्रसाद गाउँमा प्रशस्त जग्गाजमिन भएको मध्यम वर्गीय पात्रको रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

४.२.३ निम्न वर्गका पात्रहरू

प्रस्तुत उपन्यासमा निम्न वर्गीय पात्रहरूका रूपमा डल्लीदिदी, वृद्धा, फूलकुमारी महतो, शिवदास, लखन र उमादिदी रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा डल्लीदिदी र उमादिदी सरकारी कर्मचारीहरूलाई खाना पकाएर जीवन निर्वाह गर्ने सामान्य जनजीवन भएका निम्न वर्गीय पात्र हुन् । त्यस्तै वृद्धा एउटा चिया पसल भएकी सामाजिक हिंसा र अन्यायमा परेकी निम्न आर्थिक स्तर भएकी पात्र हो भने फूलकुमारी महतो सामान्य खुद्रा पसल गर्ने विधवा नारी हुनुका साथै श्रीमान् मारिएर अन्यायमा परेकी निम्न वर्गीय पात्र हो । लखन चनाचटपटे बेच्ने अविवाहित तथा न्यून आर्थिक स्तर भएको निम्न वर्गीय पात्रका रूपमा देखा परेको छ । शिवदास सामान्य पसल गरी बस्ने आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न निम्न आर्थिक स्थिति भएको पात्रको रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

४.३ लिङ्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू

मयूर टाइम्स उपन्यासमा लैङ्गिक दृष्टिले महिला र पुरुष पात्रहरू रहेका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा महिला पात्रहरूमा पराग, लिसरा, महिमा मिस, डल्लीदिदी, वृद्धा, फूलकुमारी महतो र उमादिदी रहेका छन् । त्यस्तै पुरुष पात्रहरूमा राजा, डीएसपी, सीडीओ, इन्सपेक्टर, विवश, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, लखन, इर्नजिनियर गणेश यादव, वैभव पन्त, माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद, श्रीकृष्ण पौडेल, नगेन्द्र सर, शिवदास र क्याप्टेन रहेका छन् ।

४.४ उमेरका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू

मयूर टाइम्स उपन्यासमा पात्रहरूको खास उमेर उल्लेख नगरिएको भए पनि उपन्यासमा उनीहरूको भूमिका, अरूप्रतिको व्यवहार, उनीहरूमा देखिएको परिपक्वता आदिका आधारमा युवा, प्रौढ र वृद्ध गरी तीन किसिमका पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ।

४.४.१ युवा पात्रहरू

प्रस्तुत उपन्यासमा युवा पात्रहरूअन्तर्गत लिसरा, पराग, इन्सपेक्टर, विवश, वैभव पन्त, लखन, महिमा मिस, नगेन्द्र सर, रमेश, शिवदास र श्रीकृष्ण पौडेल रहेका छन्। प्रस्तुत उपन्यासमा पराग, विवश, लखन, वैभव पन्त र रमेश पात्रहरूले एकआपसमा कुराकानी गर्दा ठट्यौली, अङ्ग्रेजी भाषा र प्रेम प्रसङ्गका भाषिक व्यवहारहरू गरेका छन्। त्यस्तै डीएसपीद्वारा पत्रिकामा काम गर्ने केटाकेटीहरू आलाकाँचा नै रहेछन् भन्ने वाक्यांशले पनि युवा पात्रलाई दर्साएको पाइन्छ।

४.४.२ प्रौढ पात्रहरू

प्रस्तुत उपन्यासमा प्रौढ पात्रहरूमा डीएसपी, राजा, सीडीओ, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, डल्लीदिदी, उमादिदी, इन्जिनियर गणेश यादव र फूलकुमारी महतो रहेका छन्। प्रस्तुत उपन्यासमा उक्त पात्रहरूले व्यावहारिक जिम्मेवारी र पेसागत कार्यमा परिपक्वता प्रदर्शन गरेकाले प्रौढ पात्रहरूको प्रतिनिधित्व गरेका छन्।

४.४.३ वृद्ध पात्रहरू

युवा र प्रौढ पात्रहरूको तुलनामा वृद्ध पात्रहरूको उपस्थिति कम रहेको यस उपन्यासमा वृद्धा, डम्बरुप्रसाद र माकुरीप्रसाद वृद्ध पात्रको भूमिकामा देखिएका छन्। प्रस्तुत उपन्यासमा उक्त पात्रहरूले ईश्वरीय चिन्तन, मोक्ष प्राप्तिको कर्म, उखान टुक्काको प्रयोग, अर्तीउपदेशयुक्त भाषा, सन्तानको हित र कल्याणको चाहना जस्ता कुरालाई भाषिक प्रयोग मार्फत व्यक्त गरेको पाइन्छ।

४.५ शिक्षाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरू

मयूर टाइम्स उपन्यासमा शैक्षिक दृष्टिले शिक्षित र अशिक्षित वर्गका पात्रहरू रहेका पाइन्छन्। शिक्षित पात्रहरूअन्तर्गत राजा, लिसरा, पराग, इन्सपेक्टर, डीएसपी, सीडीओ,

रामाशिष ओभरसियर, वैभव पन्त, रमेश, महिमा मिस, रामवरण हेडसर, श्रीकृष्ण पौडेल, इन्जिनियर गणेश यादव, माकुरीप्रसाद डम्बरुप्रसाद, नगेन्द्र सर र क्याप्टेन रहेका छन् । उक्त पात्रहरू विभिन्न पेसामा आवद्ध भई व्यावहारिक भाषाशैलीको प्रयोग गर्ने र राजनीतिक चेतना स्तर भएका पात्रका रूपमा देखिएका छन् । त्यस्तै अशिक्षित पात्रहरूमा वृद्धा, डल्लीदिदी, उमादिदी, फूलकुमारी महतो, लखन र शिवदास रहेका छन् । उक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषामा स्तरहीनता र मातृबोलीको प्रभाव रहेको पाइन्छ ।

४.६ वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका समग्र पात्रहरूको वर्गीकरण

मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा यसप्रकार तालिकाबद्ध रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ :

क्र.सं.	पात्रहरूको नाम	वर्गीय आधार			लैङ्गिक आधार		उमेरगत आधार			शैक्षिक आधार	
		उच्च	मध्यम	निम्न	पुरुष	महिला	युवा	प्रौढ	वृद्ध	शिक्षित	अशिक्षित
१.	लिसरा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-
२.	इन्स्पेक्टर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-
३.	पराग	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-
४.	सी.डी.ओ.	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-
५.	विवश	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-
६.	राजा	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-
७.	महिमा मिस	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-
८.	रामवरण हेडसर	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
९.	रामाशिष ओभरसियर	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
१०.	डल्लीदिदी	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+
११.	लखन	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+
१२.	वृद्धा	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+
१३.	इन्जिनियर गणेश यादव	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-
१४.	वैभव पन्त	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
१५.	डीएसपी	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-
१६.	माकुरी प्रसाद	+	-	-	+	-	-	-	+	+	-
१७.	डम्बरु प्रसाद	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
१८.	श्रीकृष्ण पौडेल	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
१९.	नगेन्द्र सर	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-

२०.	फूलकुमारी महतो	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+
२१.	शिवदास	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
२२.	उमादिदी	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+
२३.	रमेश	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-
२४.	क्याप्टेन	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-

तालिकामा प्रस्तुत गरिएअनुसार **मयूर टाइम्स** उपन्यासमा विभिन्न वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका पात्रहरू रहेका छन् । यँहा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थालाई प्रमुख आधार बनाएर उक्त उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गको आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न, उमेरका आधारमा युवा, प्रौढ र वृद्ध, शिक्षाको आधारमा शिक्षित र अशिक्षित र लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष गरी पात्रहरूको प्रयोग यस उपन्यासमा रहेको निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ ।

अध्याय पाँच

वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

५.१ पृष्ठभूमि

यस अध्यायमा उपन्यासकार नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको भाषिक स्थितिलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। यस क्रममा वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न, लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष, उमेरका आधारमा युवा, प्रौढ र वृद्ध तथा शैक्षिक अवस्थाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित गरी छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकहरूमा पात्रहरूको भाषिक अवस्थाको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

५.२ वर्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

मयूर टाइम्स उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई वर्गका आधारमा विश्लेषण गर्दा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गका पात्रहरू रहेका छन्। उक्त पात्रहरूद्वारा प्रयोग गरिएको भाषिक स्थितिलाई छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकअन्तर्गत यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ।

५.२.१ उच्च वर्गीय पात्रहरूको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा जम्मा २४ जना पात्रहरू रहेका छन्। तीमध्ये सी.डी.ओ., इन्जिनियर गणेश यादव, माकुरीप्रसाद, राजा, इन्स्पेक्टर, डीएसपी र क्याप्टेन आर्थिक दृष्टिले उच्च वर्गका पात्रका रूपमा देखिएका छन्। उक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- लौ सीडिओ सा'ब, सरकारले रोपिबक्सेको विरुवाको प्रगति कस्तो हुन्छ, हरेक महिना तस्विर पठाउने गर्नु ।' (शाही अङ्गरक्षक पृ. ८)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति शाही अङ्गरक्षकद्वारा सीडीओलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो। उक्त अभिव्यक्तिमा उच्च वर्गलाई प्रयोग गरिने 'सा'ब,' 'सरकार' र 'रोपिबक्सेको' शब्द र क्रियापद प्रयोग भएका छन्। अङ्गरक्षकले सीडीओलाई राजाका लागि भनेको

‘रोपिबक्सेको’ क्रियापदले उच्च वर्गका लागि प्रयोग गरिएको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

- महाराजधिराजले श्रीपेच दाउमै राखेरै राष्ट्रका खातिर चालिबक्सेको यस्तो ऐतिहासिक कदममाथि पनि व्यङ्ग्य गर्ने खालका सामग्रीले हजुरको पत्रिकालाई शोभा दिँदैनन् ।’ (सीडीओ पृ. १३२)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति सीडीओद्वारा पत्रिकाका प्रकाशक माकुरीप्रसादलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उसको यस अभिव्यक्तिमा उच्च वर्गलाई प्रयोग गरिने शब्द र क्रियापद प्रयोग भएका छन् । उसले प्रयोग गरेका ‘हजुर’ र ‘हुनुहुन्छ’ पदहरूले उच्च वर्गका लागि प्रयोग हुने भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेका छन् । त्यस्तै सीडीओले राजाका लागि ‘महाराजधिराज’, ‘श्रीपेच’ र ‘चालिबक्सेको’ शब्द तथा क्रियापदको प्रयोगले अति उच्च वर्गका लागि प्रयोग हुने भाषालाई दर्साएका छन् ।

- ‘म लेखापाललाई तिम्रो व्यवस्था भनिदिन्छु । सम्पादकका रूपमा तिम्रो नाम राख्न म सीडीओकहाँ पत्र पठाइदिन्छु । बरु कहिलेदेखि तिम्री काम थाल्छ्यौ ?’ (माकुरीप्रसाद पृ. १३७)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति माकुरीप्रसादद्वारा परागलाई सहयोग गर्ने सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको हो । यस अभिव्यक्तिमा माकुरीप्रसाद उच्च वर्गको तथा वृद्ध पात्र भएकाले ऊद्वारा परागलाई सामान्य आदरार्थी ‘तिमी’, ‘तिम्रो’ र ‘थाल्छ्यौ’ पदहरू प्रयोग गरिएका छन् ।

- ‘पत्रकार तीता हुँदा रहेछन्’, ‘करेला कहिले पो गुलियो हुन्छ र ?’ (सीडीओ पृ. १७४)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति सीडीओद्वारा पराग पात्रलाई सम्बोधन गरी पत्रकारिताको जग र मर्यादामा आधारित भएर सही समाचार प्रकाशन गर्ने सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको हो । सीडीओ उच्च वर्गको प्रतिनिधि पात्र भएकाले उसले पत्रकारलाई तितो करेलासँग तुलना गरी सामान्य आदरार्थी ‘रहेछन्’ क्रियापदको प्रयोग गरेको छ ।

यसरी उच्च वर्गका पात्रहरूद्वारा आफूभन्दा उपल्लो दर्जाका व्यक्तिका लागि उच्च आदरार्थीको ‘हजुर’ ‘बिन्तिको’ र आफूभन्दा तल्लो दर्जाका व्यक्तिका लागि सामान्य आदरार्थीको सल्लाह र आदेशात्मक खालको भाषा प्रयोग गरिएको पुष्टि हुन्छ ।

५.२.२ मध्यम वर्गीय पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासका २४ जना पात्रहरूमध्ये दशजना पात्रहरू मध्यम वर्गीय पात्रका रूपमा रहेका छन् । मध्यम वर्गीय पात्रहरूमा पराग, लिसरा, विवश, महिमा मिस, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, वैभव पन्त, डम्बरुप्रसाद, श्रीकृष्ण पौडेल, नगेन्द्र सर र रमेश रहेका छन् । आर्थिक रूपमा मध्यम रहेका ती पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- मेरी मितिनी आमाले फापरको पीठो भरिएको भारीमा लालीगुंरासको भुप्पा पठाइदिनुभयो, पहाडबाट बसका यात्रुका साथमा । (पराग पृ. १८)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा आफ्नी मितिनीआमा अर्थात डल्लीदिदीलाई सम्भेर प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा परागद्वारा प्रयोग गरिएको 'दिनुभयो' क्रियापदले मध्यम वर्गको भाषालाई सङ्केत गरेको छ ।

- 'के म जान्न सक्छु यस्तो उर्दी दिने पार्टीको नाम के हो ? र, यस्तो उर्दी सुनाउने महाशय को हुनुहुन्छ ?' (पराग पृ. ३३)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागलाई अपहरणकारीले पत्रिका बन्द गर्न र नगरे ज्यान मार्ने धम्की दिँदा पत्रकार परागद्वारा अपहरणकारीलाई गरिएको प्रश्न हो । उक्त अभिव्यक्तिमा मध्यम वर्गलाई प्रयोग गरिने शब्द र क्रियापद प्रयोग भएका छन् । उसले प्रयोग गरेका 'महाशय' र 'हुनुहुन्छ' क्रियापदले मध्यम वर्गीय भाषालाई दर्साएका छन् ।

- 'तपाईं नडराई बस्नुस् है आमा । म भोलि पनि आउँछु (पराग पृ.१०५) ।'

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा वृद्धालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा परागले वृद्धाका लागि सामान्य आदरार्थीको प्रयोग गरेकी छ । उसले प्रयोग गरेका 'तपाईं' र 'बस्नुस्' जस्ता शब्द र क्रियापदले मध्यम वर्गीय भाषालाई जनाएका छन् ।

- 'सङ्क्रमण कालमा रामराज्य हुँदैन भनेर तपाईंले भन्न सुहाउँछ, हँ ? तपाईंले भन्न सुहाउँछ ? तपाईं कुन मुखले त्यसो भन्दै हुनुहुन्छ ?' (लिसरा पृ. २२९)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति लिसराकी साथी पराग अपहरण हुँदा प्रशासन गैरजिम्मेवार भएको भन्दै लिसराद्वारा सीडीओलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसले

प्रयोग गरेका 'तपाईं' र 'हुनुहुन्छ' शब्द र क्रियापदले मध्यम वर्गको भाषालाई सङ्केत गरेका छन् ।

यसरी मध्यम वर्गका पात्रहरूको भाषामा औपचारिकता र सामान्य आदरार्थीको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

५.२.३ निम्न वर्गीय पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा जम्मा २४ जना पात्रहरूमध्ये छ जना पात्रहरू निम्न वर्गीय पात्रका रूपमा रहेका छन् । जसमा वृद्धा, शिवदास, फूलकुमारी महतो, लखन, डल्लीदिदी र उमादिदी रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा निम्न वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'यो धारामा पानी आउँदैन सरकार', । (गाउँले पृ. ८)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति गाउँलेद्वारा राजालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । यस अभिव्यक्तिमा निम्न वर्गका मानिसहरूले उच्च वर्ग (राजा) का लागि 'सरकार' शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

- 'एउटा गंगटो अड्केको छ सरकार', । (गाउँले पृ. ९)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति गाउँलेद्वारा गंगटो अड्केकाले धारामा पानि नआएको भन्दै राजालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा गाउँलेहरूले राजाका लागि प्रयोग गरेको 'सरकार' शब्दले निम्न वर्गले उच्च वर्गलाई प्रयोग गरेको भाषालाई दर्साएको छ ।

- 'अरू कसले खुवाउँछ त ? सीडीओ कहाँ जहिले जे बैठक भए पनि अर्डर गरेको गच्यै गर्छन्; कतिखेर के अर्डर गर्छन् थाहा हुँदैन ।' (उमादिदी पृ.२१८)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति उमादिदीद्वारा सरकारी कर्मचारीहरूलाई खाना खुवाउने सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । यस अभिव्यक्तिमा उमादिदीद्वारा उच्च वर्गका मानिसहरूका लागि सेवा चाकडीयुक्त भाषा प्रयोग गरिएको छ ।

यसरी निम्न वर्गका पात्रहरूको भाषामा सरलता, छोटो वाक्यको प्रयोग र कथ्य प्रभावित शैलीको प्रयोग समेत भेटिन्छ ।

५.३ लिङ्गका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

मयूर टाइम्स उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई लैङ्गिक आधारमा विश्लेषण गर्दा महिला र पुरुष पात्रहरू रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा महिला र पुरुष पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

५.३.१ पुरुष पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा १६ जना पुरुष पात्रहरू रहेका छन् । पुरुष पात्रहरूअन्तर्गत इन्सपेक्टर, राजा, सीडीओ, डीएसपी, माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद, इन्जिनियर गणेश यादव, क्याप्टेन, विवश, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, श्रीकृष्ण पौडेल, नगेन्द्र सर, लखन, वैभव पन्त र शिवदास रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा पुरुष पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'तपाईं अलि सतर्क रहनुहोला र केही सावधानी अपनाउनुहोला भनेर सम्झाउन खोजेको हुँ ।' (डीएसपी पृ. १३)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति पत्रकार परागलाई अन्य व्यक्तिबाट धम्की आएको चिन्ता व्यक्त गर्न डीएसपीद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसले प्रयोग गरेको 'खोजेको हुँ' क्रियापदले पुरुषको भाषालाई जनाएको छ ।

- 'तिमी यँहा हुन्छ्यौ भन्ने थाहा पाएको भए म त हिजैदेखि कुरिरहेको हुन्थे नि ।' (वैभव पन्त पृ.१२७)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति वैभव पन्तद्वारा प्रेमीका परागसँग अकस्मात भेट हुँदा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा प्रयोग गरिएको 'पाएको' शब्दले पुरुषको भाषालाई दर्साएको छ ।

- म पहिले आफैँ स्कुलमा नेपाली पढाउँथे । बनारसबाट संस्कृतमा शास्त्री गरेर आएको थिएँ । त्यही भएर बुढेसकालमा भाषा र संस्कृतिबारे लेख्न पनि हुन्छ । युवा पुस्ताका पत्रकार राखेर आजकलको चालचलन अनुसारको पत्रिका कस्तो नचल्ला भन्ने सोचें । (माकुरीप्रसाद पृ. १३४)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति माकुरीप्रसादद्वारा परागसँग कुराकानी गर्ने सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसले प्रयोग गरेको 'आएको थिएँ' क्रियापदले पुरुषको भाषालाई दर्साएको छ ।

- हजुर त यहाँको गण्यमान्य व्यक्ति हुनुहुन्छ । मैले सम्झाउन खोजेको होइन, तर आफ्नो पत्रिकामा काम गर्ने केटाकेटीहरु अलि आलाकाँचा नै रहेछन् । (सीडीओ पृ. १३२)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति सीडीओद्वारा माकुरीप्रसादलाई राष्ट्रका खातिर व्यङ्ग्यात्मक खालका पत्रिका नछापाउन पत्रिकामा काम गर्ने केटाकेटीहरूलाई सम्झाउन आग्रह गर्ने सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा प्रयोग गरिएको 'यहाँको' र 'खोजेको होइन' जस्ता शब्द र क्रियापदले पुरुषको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

५.३.२ महिला पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासका २४ जना पात्रहरूमध्ये सात जना महिला पत्र रहेका छन् । महिला पात्रहरूअन्तर्गत पराग, लिसरा, महिमा मिस, फूलकुमारी महतो, डल्लीदिदी, उमादिदी र वृद्धा रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा महिला पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'ज्या, भुसुककै, बिसेकी म राँडले !' (वृद्धा पृ. ९४)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागले चिया मागेको सन्दर्भमा वृद्धाले परागलाई भनेकी हो । यस अभिव्यक्तिमा महिलाका लागि प्रयोग हुने 'बिसेकी' क्रियापद र 'राँड' शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त क्रियापदहरूले भाषाको लैङ्गिक भेदलाई दर्साएका छन् ।

- 'तिमीले बैङ्कमा काम गरेर राम्रै कमाई गर्न थाल्दै छ्यौ; म खुसी छु, तिम्रो प्रगती देखेर । म साच्चै दङ्ग परेकी छु । मेरो आमदानी त यहाँ धम्की मात्र छ । मैले भनेको कुराले भावुक नहुनु है ।' (लिसरा पृ.१२६)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति लिसराद्वारा पराग पात्रलाई बैङ्कमा राम्रै पैसा कमाएकोमा खुसी व्यक्त गर्न प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा महिलाका लागि प्रयोग हुने 'थाल्दै छ्यौ' र 'परेकी छु' क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त क्रियापदहरूले महिलाको भाषालाई दर्साएका छन् ।

- 'मैले सरलाई अघि फोनमा भनेकी थिएँ नि, ऊ भई भने हाम्रो पत्रिका मज्जाले चल्छ सर । कुनै चिन्ता लिनु पर्दैन । हाम्रो ट्युनिङ पनि मिल्छ ।' (लिसरा पृ.१३६)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति लिसराद्वारा पराग पात्रलाई पत्रिकाको सम्पादक बनाउने सन्दर्भमा माकुरीप्रसादलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसले प्रयोग गरेका 'भनेकी थिएँ' र 'भई भने' जस्ता क्रियापदहरूले स्त्रिलिङ्गी भाषालाई जनाएका छन् ।

- 'मैले यस्तो भव्य जमघट कहिल्यै देखेकी थिइनँ ।' (महिमा मिस पृ.१८५)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति पत्रिकाका प्रकाशकले दिएको पार्टीमा सहभागी भएकी महिमा मिसद्वारा परागलाई सम्बोधन हुने गरी प्रयोग गरिएको हो । उसद्वारा प्रयोग गरिएको उक्त अभिव्यक्तिमा 'देखेकी' र 'थिइनँ' क्रियापदले महिलाको भाषालाई दर्साएका छन् ।

५.४ उमेरका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

मयूर टाइम्स उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई उमेरका आधारमा विश्लेषण गर्दा युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रहरू रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा ती पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अवस्थालाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

५.४.१ युवा पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा जम्मा २४ जना पात्रहरूमध्ये ११ जना पात्र युवा पात्रको भूमिकामा रहेका छन् । ती पात्रहरूमध्ये लिसरा, पराग, विवश, महिमा मिस, लखन, रमेश,

इन्सपेक्टर, शिवदास, वैभव पन्त र श्रीकृष्ण पौडेल युवा पात्रको भूमिकामा रहेका छन् । उक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'माई डियर फ्रेंड, चिन्ता नगर ।' (पराग पृ. २१)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा आफूमाथि धम्की आएकोमा चिन्तित भएकी लिसरालाई सान्त्वना दिन प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसद्वारा प्रयोग गरिएको वाक्यभिन्न युवासुलभ भावना समेटिएको 'माई डियर फ्रेंड' पदावलीको कोड मिश्रण भएको छ, जसले युवाको भाषालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

- ऊ अहिले आएर के भन्दै निहूँ खोज्छ भने मैले उसको किस फर्काइँन । त्यो पनि फिल्म हलमा । (पराग पृ. ८७)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा वैभव पन्तलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा प्रेमभाव रहेको पाइन्छ । उसले प्रयोग गरेको 'किस' शब्दले युवाको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

- मैले उसलाई के लुकाउनु थियो र ! भनिदिउँ, 'मेरो ब्वाइफ्रेंड छ पनि छैन पनि; हो पनि होइन पनि; म आफैँ अलमलमा छु । (पराग पृ. ११३)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति लिसराले विहेबारी भए नभएको सोध्ने सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा 'ब्याइफ्रेंड' र 'अलमल' शब्दको प्रयोग गरिएका छन् । उसबाट प्रयोग गरिएको उक्त अभिव्यक्तिमा शृङ्गारिकता, वैचारिकता, कोड मिश्रण र भावुक भाषाशैलीले युवाको भाषिक स्वरूपलाई दर्साएका छन् ।

- 'गजब छ यार, घुर्की हो कि फुर्ती हो त्यसको ?' (केटो पृ. २२०)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति पसलमा चिया पिउन आएको केटाद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा केटाद्वारा प्रयोग गरिएको 'यार' शब्दले युवाको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

५.४.२ प्रौढ पात्रको भाषिक स्थिति

प्रस्तुत उपन्यासमा ११ जना प्रौढ पात्रहरू रहेका छन् । डीएसपी, राजा, सीडीओ, रामवरण हेडसर, रामाशिष ओभरसियर, डल्लीदिदी, उमादिदी, इन्जिनियर गणेश यादव,

फूलकुमारी महतो र क्याप्टेन उमेर र व्यवहारका दृष्टिले प्रौढ पात्रका रूपमा देखिएका छन् । उक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'मेरो कर्तव्य तपाईंसँग सही बोल्नु थियो, बाँकी तपाईंको विचार ।' (रामाशिष ओभरसियर पृ.५०)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति रामाशिष ओभरसियरद्वारा राजनीतिक प्रसङ्गमा पार्टी अध्यक्षलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उसको अभिव्यक्तिमा व्यावहारिकता, परिपक्वता र आदर्श भल्किएकाले यसले प्रौढको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

- मैले तिमीलाई काठमाडौंमा लगेर राम्रो स्कूलमा पढाउन सकिन्छु, तर यहीं पनि तिमीले यति राम्रो गर्छौ । म अब तिमीलाई काठमाडौंमै भर्ना गरिदिन्छु, राम्रो कलेजमा पढ्नुपर्छ । भविष्य तिमी आफ्नै हातमा छ । तिमी के बन्नुपर्छ म भन्दैन, तिमी जे बन्न चाहन्छ्यौ म चाहिने सहयोग गरिदिन्छु । (रामाशिष ओभरसियर पृ. ७५)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति रामाशिष ओभरसियरद्वारा परागले राम्रो नतिजा ल्याएकोमा काठमाडौं पढाउने सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । छोरीको पढाइमा चिन्ता व्यक्त गरिएको उक्त अभिव्यक्तिमा वैचारिकता, व्यावहारिकता र परिपक्वता रहेको पाइन्छ, जसले प्रौढको भाषालाई दर्साएको छ ।

- 'त्यसका सम्पादकलाई गुनासो गर्दा खण्डन गरिदिएनन्, जति कराए पनि कानमा तेल हालेर बस्नेलाई के भन्ने ?' (महिमा मिस पृ.१५६)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति महिमा मिसद्वारा आफ्नो श्रीमान्को हत्याको बारेमा कुराकानी गर्ने सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उसले बोलेको उक्त अभिव्यक्तिमा यथार्थता र कानुनी समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । व्यावहारिकता, परिपक्वता र वैचारिकता रहेको उक्त अभिव्यक्तिले प्रौढको भाषालाई दर्साएको छ ।

५.४.३ वृद्ध पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा उमेरगत आधारमा युवा र प्रौढ पात्रको तुलामा वृद्ध पात्रको भूमिकामा कमी रहेको पाइन्छ । वृद्ध पात्रको भूमिकामा २४ जना पात्रहरूमध्ये तीन

जना वृद्धा, डम्बरुप्रसाद र माकुरीप्रसाद रहेका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा उक्त पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

‘म बूढीलाई के था’ ?’ (वृद्धा पृ. ९४)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति वृद्धाद्वारा परागले आफू एकलै हिँड्नु हुन्न र भन्ने सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसद्वारा आफैलाई प्रयोग गरिएको ‘बूढी’ शब्दले वृद्ध पात्रको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

• ‘के जातकी हौ ? काँकी हौ ?’ (वृद्धा पृ.९५)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति वृद्धाद्वारा परागसगँको कुराकानीका सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा उसद्वारा प्रयोग भएका ‘जातकी’ र ‘काँकी’ जस्ता शब्दमा कथ्य र अनौपचारिक भाषाशैलीको प्रयोगका साथै जातपातको अन्धरूढि विचारको समेत प्रयोग भएको पाइन्छ, जसले वृद्धको भाषालाई दर्साएका छन् ।

• ‘एक महिना बित्त पा’को थिएन छोरा त्यसरी गा’को, त्यो राँड त एक रात डुडुडुडुती गन्हाउँदै आएर मलाई सत्तोसराप गरी र त्यै रात पोइल गई । यी नातिनातिना मेरै थाप्लामा छन् । तिनको अनुहार हेर्छु र छोरोलाई सम्झिन्छु । उसले माथिबाट आशिष दिइरा’होला भन्ने सोच्छु ।’ (वृद्धा पृ. ९९)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति वृद्धाद्वारा आफ्नो छोराको मृत्युको दुःख पोख्ने क्रममा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा वृद्धाद्वारा प्रयोग गरिएका ‘नातिनातिना’, ‘राँड’ र ‘आशिष’ शब्दहरूले वृद्ध पात्रको भाषालाई दर्साएका छन् । यसमा अनौपचारिक भाषा र आध्यात्मिक चिन्तन प्रस्तुत गरिएकाले वृद्धको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

• ‘अब त बूढो भएँ, पढन-लेख्न मुस्किल भइसकेको छ । त्यही भएर लिसरालाई भन्दै थिएँ एकजना सम्पादक राख्नुप्यो भनेर ।’ (माकुरीप्रसाद पृ.१३५)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति माकुरीप्रसादद्वारा पत्रिकाको नयाँ सम्पादक राख्ने कुराकानीको सन्दर्भमा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा माकुरीप्रसाद वृद्ध

पात्र भएकाले आफैलाई प्रयोग गरेको 'बूढो भएँ', 'मुस्किल' जस्ता शब्द र क्रियापदहरूले वृद्ध पात्रको भाषालाई दर्साएका छन् ।

५.५ शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

मयूर टाइम्स उपन्यासमा शैक्षिक अवस्थाका आधारमा विश्लेषण गर्दा शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरू रहेका छन् । उक्त उपन्यासमा ती पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

५.५.१ शिक्षित पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा शिक्षित पात्रअन्तर्गत लिसरा, इन्स्पेक्टर, पराग, महिमा मिस, रामवरण हेडसर, विवस, राजा, डीएसपी, रामाशिष ओभरसियर, वैभव पन्त, श्रीकृष्ण पौडेल, माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद, नगेन्द्र सर, रमेश र क्याप्टेन रहेका छन् । शिक्षित पात्रको बाहुल्य रहेको यस उपन्यासमा उक्त पात्रले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- मानुनमाथि बस्न वा विधि मानेर हिँड्न सरकारकै ठूलाबडाहरूले नखोजेपछि बबुरो प्रशासन यन्त्रको यस्तै हाल हुन्छ । पुराना कानुन र विधि च्यात्नुपर्छ, भत्काउनुपर्छ भन्ने राजनीतिक हावा चल्दा प्रशासनले कावा खानु कुन अचम्म भयो ? (पराग पृ ५)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा आफूलाई धम्की आउने गरेको सन्दर्भमा लिसरालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा कानुन, प्रशासन र राजनीति जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । उसले प्रयोग गरेको अभिव्यक्तिमा 'पुराना कानुन च्यात्नुपर्छ' र 'हावा चल्दा कावा खानु' जस्ता पदहरूले व्याकरण सम्मत शैली, तत्सम शब्द, वैचारिकता, तार्किकता, औपचारिकता जनाएका छन् जसले शिक्षितको भाषालाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् ।

- अर्काको स्वतन्त्रता हरण गर्नेहरूलाई पनि गीतको भावनामा डुब्न किन मन लागेको हो ! सायद अब प्रहरी कसैको डर रहेन भन्ने लागेर होला । (पराग पृ. २६)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा आफू अपहरण भइरहेका बेला गीत सुनिरहेका अपहरणकारीलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा वैचारिकता, तार्किकता र औपचारिकता रहेको पाइन्छ । उसले प्रयोग गरेको 'स्वतन्त्रता', 'भावनामा डुब्न' र 'सायद' आदि शब्दले शिक्षितको भाषालाई दर्साएका छन् । यहाँ जटिल वाक्य, औपचारिक शैली, संयोजक र व्याकरणसम्मत तत्सम शब्दको समेत प्रयोग भएकाले शिक्षितहरूको भाषिक विशेषता भेटिन्छन् ।

- 'बेटीलाई सानैदेखि डिसिप्लिन दिनुपर्छ; तपाईंलाई मैले के सिकाउनुपर्छो र घर भनेकै पहिलो स्कुल हो भनेर ।' (रामवरण हेडसर पृ. ५८)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति रामवरण हेडसरद्वारा रामाशिष ओभरसियरलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा वैचारिकता, औपचारिकता र व्यावहारिक ज्ञान रहेको पाइन्छ । उसले बोलेको उक्त अभिव्यक्तिमा जटिल वाक्य, स्तरीय नेपाली भाषा र कोड मिश्रण गरी अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग समेत गरिएको छ । त्यसमा प्रयोग गरिएका 'डिसिप्लिन' र 'घर भनेको पहिलो स्कुल' जस्ता पदावलीले शिक्षितको भाषालाई दर्साएका छन् ।

- 'उखु जति चपाए पनि रस आउँछ, त्यस्तै ज्ञान जति आर्जन गर्‍यो आफ्नो थप अज्ञानता थाहा हुँदै जान्छ ।' (रामाशिष ओभरसियर पृ. ५९)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति रामाशिष ओभरसियरद्वारा छोरी परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा अज्ञानता थाहा पाउन ज्ञान आर्जन गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ जसले वैचारिकता, औपचारिकता र तार्किकतालाई दर्साएको छ । यहाँ जटिल वाक्य र तत्सम शब्दको समेत प्रयोग भएको छ । अतः यस अभिव्यक्तिमा शिक्षितको भाषिक विशेषता भेटिन्छन् ।

- 'म राजनीति गर्दिनँ, तर राजनीति गर्नु अपराध हो भन्ने पनि मान्दिनँ,' (पराग पृ. ८१)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा प्रहरीलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । प्रहरीले उसको कोठा खोजतलास गर्दा राजनीति गर्छौं ? भन्ने प्रसङ्गमा परागले बालेको अभिव्यक्ति हो । उक्त अभिव्यक्तिमा तार्किकता, वैचारिकता र औपचारिक भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसले शिक्षितको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

५.५.२ अशिक्षित पात्रको भाषिक स्थिति

मयूर टाइम्स उपन्यासमा शिक्षित पात्रको तुलनामा अशिक्षित पात्रको भूमिका कम रहेको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा अशिक्षित पात्रहरूमा डल्लीदिदी, वृद्धा, शिवदास, लखन, फूलकुमारी महतो र उमादिदी रहेका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा उक्त पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- 'बुहारी पनि त्यसै गरी भित्र्या' हो ; काँ बाट कस्ती केटी सटकमा देख्यो, ल्यायो फटाफट वर्षेनी बच्चा पायो म पा'डमा हुनेखानेकी छोरी नभए पनि क्यै नभा'की भने होइन, तर त्यो ढुटेकी छोरीले मेरो छोरो बितेको महिनादिनमै पोइल गएर तीनटा नातिनातिना मेरै काखमा असरल्ल पारिदिई ।' (वृद्धा पृ.१००)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति वृद्धाद्वारा पराग पात्रलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा कथ्य, अनादर र अशिष्ट भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उसले प्रयोग गरेको उक्त अभिव्यक्तिमा 'काँ बाट', 'सटक', 'पा'ड' र 'नभा'की' जस्ता शब्दहरूले अशिक्षितको भाषिक स्वरूपलाई दर्साएका छन् ।

- 'हामी पहाडे केटाहरूलाई हेपेकी हो कि ?' (केटा पृ. २२१)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति पसलमा आएका केटाहरूद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा कथ्य भाषा, अनादर र अनौपचारिक भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । उनीहरूले प्रयोग गरेको 'पहाडे' र 'हेपेकी हो कि' जस्ता शब्दहरूले अशिक्षितको भाषालाई प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

- 'मेरो गाँवार लोग्नेले बोराका बोरा आलु बयलगाडामा हालेछन्, । त्यो गाडा यहाँ आइपुग्न कति दिन लाग्थ्यो ? वाफ रे वाफ ! मैले थपक्क न ट्याक्टरमा पठाउनु भन्नुपन्थ्यो ।' (उमादिदी पृ. २१९)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति उमादिदीद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त अभिव्यक्तिमा अनौपचारिक, अनादर र कथ्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । उसले प्रयोग गरेका 'गाँवार' र 'लोग्ने' शब्दले अशिक्षितको भाषालाई दर्साएका छन् ।

मयूर टाइम्स उपन्यासमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका पात्रहरू रहेका छन् । यहाँ वर्ग , लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थालाई प्रमुख आधार बनाएर उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ । अतः वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न , लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष , उमेरका आधारमा युवा, प्रौढ र वृद्ध र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित गरी पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय छ

समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण

६.१ पृष्ठभूमि

यस अध्यायमा उपन्यासकार नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमतको विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा भाषाशैलीअन्तर्गत कोड मिश्रण, अलङ्कार, लयात्मकता, बिम्बप्रतीक र टुक्काको छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै **मयूर टाइम्स** उपन्यास अध्ययन गरेका बीसजना पाठकको अभिमत लिई विश्लेषण गरिएको छ ।

६.२ समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन

समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा कोड मिश्रण, अलङ्कार, बिम्बप्रतीक र टुक्काको प्रयोगलाई आधार बनाई भाषाशैलीको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा उदाहरण दिएर पुष्टि गरिएको छ ।

६.२.१ कोड मिश्रण

मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषिक स्थितिको प्रयोगमा कोड मिश्रणको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसलाई यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- 'माई डियर फ्रेन्ड चिन्ता नगर ।' (पराग पृ. २१)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा लिसरालाई असुरक्षित महसुस भएकाले एकअर्कालाई सान्त्वना दिने क्रममा भनिएको हो । उक्त वाक्यमा प्रयोग गरिएको 'माई डियर फ्रेन्ड' पदावली कोड मिश्रणका रूपमा प्रयोग भएको छ ।

- ए छोकडी, किन हाँसेकी ? (अपहरणकारी पृ. ३०)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति अपहरणकारीद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त वाक्यमा आएको मैथली भाषी 'छोकडी' शब्दले नेपाली भाषाको 'केटी' शब्दलाई

जनाएको छ । यसमा केटी शब्दको ठाउँमा छोकडी भनिएकाले कोड मिश्रण गरिएको पाइन्छ ।

- 'राम्रो विद्यार्थी हुन फस्ट हुनैपर्छ भन्ने छैन,' (महिमा मिस पृ. ४४)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति महिमा मिसद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त वाक्यमा प्रयोग भएको अङ्ग्रेजी भाषाको 'फस्ट' शब्दले नेपाली भाषाको 'प्रथम' शब्दलाई जनाएको पाइन्छ । जसमा प्रथम शब्दका ठाउँमा फस्ट शब्द प्रयोग भएकाले कोड मिश्रण भएको पाइन्छ ।

- 'मेरो ब्याइफ्रेन्ड छ पनि छैन पनि; (पराग पृ. ११३)

प्रस्तुत अभिव्यक्ति परागद्वारा लिसरालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त वाक्यमा प्रयोग भएको अङ्ग्रेजी भाषाको 'ब्याइफ्रेन्ड' शब्दले नेपाली भाषाको 'केटासाथी' लाई जनाउने भएकाले यहाँ कोड मिश्रण भएको पाइन्छ ।

६.२.२ अलङ्कार

मयूर टाइम्स उपन्यासमा अर्थालङ्कार भित्रको उपमा, दृष्टान्त र अन्त्यानुप्रास अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही उदाहरण यसप्रकार रहेका छन् :

- कहिलेकाहीं कोठाबाहिर कुनै छायाँ मान्छे उभिएभैं लाग्छ । (पराग पृ. १)

प्रस्तुत वाक्यमा उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ । छायाँलाई मान्छेसँग तुलना गरिएको र 'भैं' वाचक शब्दको प्रयोग गरिएकाले उक्त वाक्यमा उपमा अलङ्कार रहेको पाइन्छ ।

- ती व्यक्तिहरूलाई समाचारको विषय बनाइरहनु अरिङ्गालको गोलामा हात हाल्नु जस्तै हो । (पराग पृ. १०)

प्रस्तुत वाक्यमा समाचार लेख्ने व्यक्तिको व्यवहारलाई अरिङ्गालको गोलाको उदाहरण दिएर पुष्टि गरिएकाले उक्त वाक्यमा दृष्टान्त अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

- तिमी र म जति टाढा हुँदै जान्छौं
हाम्रो प्रेमको चरो एकलै डुलिरहन्छ
तिमी र म जति अर्कालाई बिसिरहन्छौं
हाम्रो मनको भाका एकलै गुञ्जिरहन्छ....।

प्रस्तुत श्लोकमा शब्दालङ्कार भित्रको अन्त्यानुप्रास अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त श्लोकमा प्रयोग भएका जान्छौं, डुलिरहन्छ, बिसिरहन्छौं र गुञ्जिरहन्छ जस्ता शब्दहरूमा आएको अन्तिम 'छ' अक्षर पटक पटक दोहरिएर आएकोले उक्त श्लोकमा अन्त्यानुप्रासको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

- उसको निधारमा पसिना टल्के जस्तो लाग्यो । (पराग पृ. २०)

प्रस्तुत वाक्यमा निधारसँग पसिनालाई सादृश्य तुल्याएकाले उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ । यहाँ 'जस्तै' वाचक शब्दको प्रयोग गरिएकोले उक्त वाक्यमा उपमा अलङ्कार रहेको देखिन्छ ।

६.२.३ लयात्मकता

मयूर टाइम्स उपन्यासमा केही मात्रामा लयात्मकताको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसमा पद्य भाषाशैलीको पनि प्रयोग गरिएको छ । पद्यात्मक ढाँचामा लेखिएका पंक्तिहरू यसप्रकार रहेका छन् :

तिमी र म कति नै टाढा छौं र ?

सिर्फ एक सोचाइको दुरी न हो । (पराग पृ. ८७)

सुरुका दुई पंक्तिहरू गीतका रूपमा प्रयोग भएका छन् । यँहा ती पंक्तिलाई लयात्मक तरिकाले गाउन मिल्ने गरी प्रस्तुत गरिएको छ । पराग पात्रले उक्त गीत सुन्दै यात्रा गरिरहेको जनाएको छ ।

तिमी र म जति टाढा हुँदै जान्छौं

हाम्रो प्रेमको चरो एकलै डुलिरहन्छ

तिमी र म जति अर्कालाई बिसिरहन्छौं

हाम्रो मनको भाका एकलै गुञ्जिरहन्छ...। (पराग पृ. ९२)

प्रस्तुत पंक्तिपुञ्जमा स्वर र व्यञ्जन वर्णको सुनियोजित वितरणले लय सिर्जना गरेको पाइन्छ । उक्त पंक्तिपुञ्ज परागले यात्राको क्रममा आफू एकलै र प्रेमी वैभव टाढा भएको क्षण स्मरण गर्ने क्रममा उपन्यासमा देखा परेको छ । उक्त पंक्तिमा काफियाका रूपमा 'डुलिरहन्छ', 'गुञ्जिरहन्छ' देखापरेकाले लयात्मकताको आस्वादन गराएको छ भने 'तिमी र म जति', 'तिमी र म जति' जस्ता पदहरूको पुनरावृत्तिले समेत उक्त पुञ्जमा लयात्मकता सृजना गरेको छ ।

६.२.४ बिम्ब प्रतीक

मयूर टाइम्स उपन्यासमा देखिएका बिम्ब प्रतीकहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- म कसैको व्यक्तित्वमा फूलबुट्टा भनें खालकी परिनाँ । (पराग पृ. २)

प्रस्तुत संवाद परागद्वारा इन्सपेक्टरलाई पत्रकारिताको धर्म जनतालाई सत्यतथ्यबाट सुसुचित गराउने आफ्नो लक्ष्य हो भन्ने सन्दर्भमा भनिएको हो उक्त संवादमा फूलबुट्टा भन्ने बितिककै व्यक्तिको मानसपटलमा फूलका जस्ता बुट्टा भएको चित्र बन्न जाने भएकाले यसलाई बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

- 'कुकुरले हड्डी नछोडेभैँ हामीले विषय छाड्नु हुँदैन ।' (लिसरा पृ. ४)

प्रस्तुत संवाद लिसराद्वारा परागलाई यथार्थपरक समाचार लेख्ने सम्बन्धमा भनिएको हो । उक्त संवादमा आएको 'कुकुरले हड्डी नछोडे भैँ' भन्दा कुकुर र हड्डीको चित्र व्यक्तिको मस्तिष्कमा बन्न जाने भएकाले उक्त वाक्य बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको छ ।

- 'तिमी यस्तै आदर्शको बेलुन फुकेर बस,' (लिसरा पृ. २१)

प्रस्तुत संवाद लिसराद्वारा परागलाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त संवाद निष्ठावान र कर्मशील व्यक्तिको कदर हुँदैन भन्ने सन्दर्भमा भनिएको हो । उक्त संवादमा आएको 'बेलुन' शब्दबाट व्यक्तिको मानसपटलमा वैचारिक बेलुनको चित्र बन्न जाने भएकाले बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको छ ।

- उनले चोर औला तन्काउँदै मलाई थर्काउन खोजे । (सीडीओ पृ. ७)

प्रस्तुत संवाद सीडीओद्वारा परागलाई समाचार प्रकाशित गरिएको विषयमा भनिएको हो । उक्त संवादमा चोर औलालाई रीसको संकेतको रूपमा लिइने भएकाले यसलाई प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

- सरकारी सेवालालाई राजाको सिन्दूर लगाएको भन्ने चलन थियो । (सीडीओ पृ. ८)

प्रस्तुत संवाद सीडीओद्वारा परागलाई पत्रिकामा समाचार प्रेषित गरिएको विषयमा भनिएको हो । उक्त संवादमा सरकारी सेवालालाई राजाको सिन्दूरसँग तुलना गरीएकोले यसलाई प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

- इस्पातले त म पनि कहाँ बनेकी छु र ? (लिसरा पृ. १०)

प्रस्तुत संवाद परागद्वारा आफूलाई असुरक्षित महसुस भएको र धम्की आएको भन्ने सन्दर्भमा लिसरालाई सम्बोधन गरी प्रयोग गरिएको हो । उक्त संवादमा शरीरको प्रतीकको रूपमा इस्पात आएकोले यसलाई प्रतीकको रूपमा लिइएको छ ।

६.२.५ उखान-टुक्का

मयूर टाइम्स उपन्यासमा उखान टुक्काको प्रयोग थोरै मात्रामा गरिएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा प्रयोग गरिएका टुक्काका उदाहरणहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- नौनाडी गलेर सिद्धिसक्थेँ । (लिसरा पृ. ५)

प्रस्तुत पदावली परागलाई आएको धम्की देखेर आफू विचलित भएको सन्दर्भमा लिसराद्वारा भनिएको हो । परागको जस्तो धम्की र दबाव आफूले भोग्न नसक्ने र त्यस्तो अवस्था आए बाच्नै नसक्ने कुरा प्रस्तुत टुक्काबाट अभिव्यक्त गरिएको छ

- हावा चल्दा कावा खानु । (पराग पृ. ६)

प्रस्तुत पदावली परागद्वारा लिसरालाई राजनीतिक कुरीती प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा भनिएको हो जसमा एउटा कुरा हुँदा अर्को कुरा गर्ने परीपाटीलाई सङ्केत गरिएकोले उक्त पदावली टुक्काको रूपमा प्रयोग भएको छ ।

- स्यालको सिङ्ग समात्न खोज्नु । (पराग पृ. १६)

प्रस्तुत पदावली लिसराले आफूसँग भएको जानकारी परागलाई नदिएपछि परागद्वारा भनिएको हो । उक्त टुक्कामा जुन कुरो सम्भव छैन त्यसैको पछि लाग्नु भन्ने अर्थ अभिव्यक्त गरिएकोले टुक्काको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

- अरिङ्गालको गोलामा हात हाल्नु । पराग पृ.१०)

प्रस्तुत पदावली परागद्वारा प्रयोग गरिएको अभिव्यक्ति हो । यहाँ उक्त टुक्काले खराब सोच भएका मानिसहरूले राम्रो गर्दा पनि नराम्रो सोच्ने परिपाटीलाई दर्साएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत उपन्यासको भाषाशैली सरल, सहज र बोधगम्य हुनुका साथै पात्र र परिवेश अनुरूप सरल सहज र प्रसङ्ग अनुकूल रहेको छ । यसका अतिरिक्त उपन्यासको भाषालाई जीवन्त, आकर्षक, लयात्मक र श्रुतिमाधुर्य बनाउनको लागि कोड मिश्रण, अलङ्कार, विम्ब प्रतीक र टुक्काको प्रयोग गरिएको छ ।

६.३ पाठक अभिमत विश्लेषण

पुस्तकालयीय अध्ययनमा केन्द्रित रहेको यस शोधकार्यलाई क्षेत्र अध्ययनको रूपमा लिइएको छ । पुस्तकालयीय अध्ययनमार्फत गरिएका शोधकार्यमा शोधार्थीको मात्रै मुख्य भूमिका हुने भएकाले उक्त कुरालाई अझ वैध र विश्वसनीय बनाउनको लागि क्षेत्र अध्ययन कार्य गरिएको छ । मिति २०७४/१०/०५ गतेका दिन विश्वविद्यालय क्याम्पसको प्राङ्गणमा **मयूर टाइम्स** उपन्यास अध्ययन गरेका र समाजभाषिक सिद्धान्तको ज्ञान भएका २० जना पाठकलाई नमुना पाठकको रूपमा लिई उल्लेखित प्रश्नावलीद्वारा पाठक अभिमत सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित अभिमतको विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ ।

मयूर टाइम्स उपन्यासलाई कस्तो उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ? भन्ने जिज्ञाशाको अभिमत २० जनाबाट लिइएकोमा ४ जनाद्वारा सामाजिक यथार्थवादी, ३ जनाद्वारा विसङ्गतिवादी र १३ जनाद्वारा प्रगतिवादी उपन्यासका रूपमा चिनाइएको छ । समग्र उपन्यास अध्ययन विश्लेषण गर्दा **मयूर टाइम्स** उपन्यासलाई बहुसङ्ख्यक व्यक्तिहरूद्वारा प्रगतिवादी उपन्यासको रूपमा चिनाइएको छ ।

मयूर टाइम्स उपन्यासमा कुन ठाउँको परिवेश रहेको छ ? भन्ने जिज्ञाशाको अभिमत २० जनाबाट लिइएकोमा २० जानै पाठकहरूले एउटै विचार अभिव्यक्त गरेका छन् । पूर्वी नेपालको ग्रामीण परिवेश र काठमाडौँ भित्रको विपन्न र गरिब परिवेशलाई यस उपन्यासले केन्द्रविन्दु बनाएको अभिमत प्राप्त भएको छ । निष्कर्षमा गाउँदेखि सहरसम्मको युद्ध आतङ्कले ग्रसित ग्रामीण परिवेश मुख्य परिवेशको रूपमा रहेको छ ।

उक्त उपन्यासमा कस्तो समाजको चित्रण गरिएको छ ? भन्ने जिज्ञाशाको प्रश्नमाथि छलफल गर्दा उपस्थित सम्पूर्ण सहभागीहरूबाट एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । जसमा उच्च, मध्यम र निम्न तिनै प्रकृतिको समाज रहेको उल्लेख गरिएको छ ।

वर्गीयताको आधारमा लिसरा र उमादिदीलाई कस्तो पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका व्यक्तिहरूद्वारा पृथक् विचार प्राप्त भएको छ । जसमा ४ जनाद्वारा दुईटैलाई मध्यम वर्गीय पात्रको रूपमा चिनाइएको छ, भने १६ जनाद्वारा लिसरालाई मध्यम र उमादिदीलाई निम्न वर्गीय पात्रको रूपमा चिनाइएको छ ।

समाजभाषिक सिद्धान्तका कुन कुन कुरालाई आधार बनाएर पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । जसमा समाजभाषिक सिद्धान्तका विविध आधारहरूमध्ये वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षालाई आधार बनाई उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको विचार प्राप्त भएको छ ।

उच्च र मध्यम वर्गीय पात्रहरूमा कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ? भन्ने जिज्ञाशामाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका २० जना पाठकहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । जसमा उच्च वर्गीय पात्रहरूको तुलनामा मध्यम वर्गीय पात्रहरूको उपस्थिति बढी रहेको पाइएको छ ।

उच्च वर्ग र निम्न वर्गको भाषामा पाइने मुख्य फरक के हो ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । उच्च वर्गले बोल्ने भाषामा उच्च आदर मानक, स्तरीय र निम्न वर्गप्रति धाक, धम्कीयुक्त भाषाको प्रयोग पाइन्छ, भने निम्न वर्गहरूको भाषामा निम्न आदर, अमानक, अस्लिल चाकडीयुक्त भाषा पाइन्छ ।

युवा र प्रौढको भाषामा के कस्तो फरक हुन्छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । युवाको भाषामा प्रेम प्रणय र शृङ्गारिकता, प्रौढको भाषामा व्यावहारिकता, मानकता र स्तरीयता पाइन्छ ।

महिला र पुरुषको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका २० जना पाठकहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । महिलाको भाषामा कोमलता, सरलता, सरसता र स्त्रिलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ भने पुरुषको भाषामा कठोरता, विरता, निरस र रूखोपन पाइन्छ भन्ने विचार प्राप्त भएको छ ।

शिक्षित र अशिक्षित पात्रमध्ये कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका २० जना पाठकहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । उक्त विचारबाट अशिक्षित पात्रको तुलनामा शिक्षित पात्रको उपस्थिति बढी रहेको पाइन्छ ।

शिक्षित र अशिक्षितको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका पाठकहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । शिक्षितको भाषा शुद्ध, मानक, स्तरीय र औपचारिक प्रकृतिको र अशिक्षितको भाषा अशुद्ध, अमानक र अनौपचारिक प्रकृतिको हुन्छ भन्ने विचार प्राप्त भएको छ ।

उपन्यासमा कुन कुन भाषाको कोड मिश्रण गरिएको पाइन्छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । उक्त उपन्यासमा मैथिली र अङ्ग्रेजी भाषाको कोड मिश्रण भएको पाइन्छ ।

उपन्यासको भाषामा उखान टुक्काको प्रयोग किन गरिएको हो ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । भाषालाई स्वभाविक, मौलिक र जीवन्त बनाउनका लागि उपन्यासको भाषामा उखान टुक्काको प्रयोग गरिएको हो भन्ने विचार अभिव्यक्त गरिएको छ ।

यस उपन्यासको भाषामा कुन कुन अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूद्वारा पृथक् विचार प्राप्त भएको छ । जसमध्ये पाँच जनाद्वारा उपन्यासको भाषामा कुनै पनि किसिमको अलङ्कारको प्रयोग नगरिएको विचार अभिव्यक्त गरिएको पाइयो भने १५ जनाद्वारा उपन्यासको भाषालाई सुन्दर र

आकर्षक बनाउनका लागि अर्थालङ्कार भित्रको रूपक र दृष्टान्त अलङ्कारको प्रयोग उल्लेख्य मात्रामा गरिएको पाइयो ।

मयूर टाइम्स उपन्यासले दिने मुख्य सन्देश के हो ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका २० जना पाठकहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । हत्या, हिंसा, आतङ्क, भ्रष्टाचार, घुसखोरी, शोषण, दमन जस्ता सामाजिक अपराधहरूको अन्त्य गरी स्वतन्त्र र समतामूलक समाजको परिकल्पना नै यस उपन्यासको मुख्य सन्देश रहेको पाइन्छ ।

यस उपन्यासको कथावस्तु कुनकुन पात्रको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ । भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूद्वारा पृथक् विचार प्राप्त भएको छ । जसमध्ये चार जनाद्वारा लिसरा, पराग, सीडीओ र विवशको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको कुरा अभिव्यक्त गरिएको छ भने १६ जनाद्वारा पराग र लिसराको केन्द्रीयतामा समग्र उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

उच्च वर्गीय पात्रको रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूद्वारा पृथक् पृथक् विचार प्राप्त भएका छन् । जसमध्ये ६ जनाद्वारा सीडीओ, इन्जिनियर गणेश यादव, माकुरीप्रसाद, इन्सपेक्टर, महिमा मिसलाई लिइएको छ भने १४ जनाद्वारा सीडीओ, इन्जिनियर गणेश यादव, इन्सपेक्टर, क्याप्टेन, राजा, डीएसपी र माकुरीप्रसादलाई लिइएको छ ।

उपन्यासको भाषामा बालभाषाको प्रयोग के कसरी गरिएको छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । प्रत्यक्ष रूपमा बाल पात्रको प्रयोग नगरिएको यस उपन्यासमा बाल भाषाको प्रयोग गौण रूपमा गरिएको पाइन्छ ।

वृद्ध पात्रको भूमिकामा कुन कुन पात्रको उपस्थिति रहेको छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूद्वारा एउटै विचार प्राप्त भएको छ । वृद्ध पात्रको भूमिकामा माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद र वृद्धा तीनजनाको उपस्थिति रहेको पाइन्छ ।

मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ? भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका २० जना पाठकहरूद्वारा एउटै अभिमत प्राप्त भएको छ । उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल, सहज, बोधगम्य र सम्प्रेषण रहेको उल्लेख गरिएको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा सहभागी व्यक्तिहरूको धारणालाई सङ्कलन गर्ने क्रममा २० ओटा प्रश्नावलीमा गरिएको छलफलमा कसैमा सहमति र कसैमा विमति रहेको पाइयो । जेहोस् समाजभाषिक सिद्धान्तका सैद्धान्तिक कुरामा पाठकहरूको एउटै धारणा प्राप्त भयो भने उपन्यासको सन्दर्भमा सोधिएका प्रश्नमा पाठकहरूबिच मतभेद रहेको पाइयो ।

अभिमत सङ्कलन तालिका

क्र.सं.	प्रश्नावली	साभ्ना अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
१.	मयूर टाइम्स उपन्यासलाई कस्तो उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ?	साभ्ना अभिमत नरहेको	चार जनाले सामाजिक यथार्थवादी, तीन जनाले विसङ्गतिवादी र १३ जनाले प्रगतिवादी	प्रगतिवादी उपन्यासको रूपमा लिन सकिने ।
२.	मयूर टाइम्स उपन्यासमा कुन ठाउँको परिवेश रहेको छ ?	गाउँदेखि सहरसम्मको, युद्ध आतङ्क र भयग्रस्त विपन्न ग्रामीण समाजको परिवेश	फरक अभिमत नरहेको	पूर्वी नेपालको ग्रामीण र काठमाडौँको विपन्न सामाजिक परिवेश
३.	उक्त उपन्यासमा कस्तो समाजको चित्रण	उच्च, मध्यम र निम्न समाज	फरक अभिमत नरहेको	उच्च, मध्यम र निम्न समाज रहेको

	गरिएको छ ?			
४.	वर्गीयताको आधारमा लिसरा र उमादिदीलाई कस्तो पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ?	साभ्का अभिमत नरहेको	चार जनाले मध्यम वर्गीय र १६ जनाले मध्यम र निम्न वर्गीय पात्रका रूपमा लिएका	लिसरा मध्यम र उमादिदी निम्न वर्गीय
५.	समाजभाषिक सिद्धान्तका कुन कुन कुरालाई आधार बनाएर पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ ?	वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाको आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको	फरक अभिमत नरहेको	वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाको आधार
६.	उच्च र मध्यम वर्गीय पात्रहरूमा कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ?	मध्यम वर्गीय पात्रहरूको उपस्थिति रहेको	फरक अभिमत नरहेको	मध्यम वर्गीय पात्रहरूको उपस्थिति रहेको
७.	उच्च वर्ग र निम्न वर्गको भाषामा पाइने मुख्य फरक के हो ?	उच्च वर्गको भाषामा मानक, उच्च आदर, धाकधम्की र निम्न वर्गको भाषामा चाकडी चाप्लुसी अमानक र अशुद्ध भाषा प्रयोग	फरक अभिमत नरहेको	शुद्ध, स्तरीय र मानक, अशुद्ध, अस्तरीय र अमानक

८.	युवा र प्रौढको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?	युवाको भाषामा शृङ्गारिकता र प्रौढको भाषामा व्यावहारिकता पाइन्छ ।	फरक अभिमत नरहेको	युवाको भाषामा प्रेम प्रणय, शृङ्गारिकता र प्रौढको भाषामा व्यावहारिकता र मानकता पाइन्छ ।
९.	महिला र पुरुषको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?	महिलाको भाषामा कोमलता सरलता, सरसता र स्त्रिलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग र पुरुषको भाषामा कठोरता, विरता र रूखोपन पाइन्छ ।	फरक अभिमत नरहेको	महिलाको भाषामा कोमलता, सरलता र सरसता पाइन्छ भने पुरुषको भाषामा विरता, निरसता र रूखोपन पाइन्छ ।
१०.	शिक्षित र अशिक्षित पात्रमध्ये कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ?	शिक्षित पात्रको उपस्थिति बढी रहेको	फरक अभिमत नरहेको	शिक्षित पात्रको उपस्थिति बढी रहेको पाइन्छ ।
११.	शिक्षित र अशिक्षितको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?	शिक्षितको भाषा शुद्ध, मानक, स्तरीय र औपचारिक हुन्छ भने अशिक्षितको भाषा अनौपचारिक अमानक हुन्छ ।	फरक अभिमत नरहेको	शिक्षितको भाषा शुद्ध, मानक र औपचारिक हुन्छ अशिक्षितको भाषा अमानक र अनौपचारिक

				हुन्छ ।
१२.	उपन्यासमा कुन कुन भाषाको कोड मिश्रण गरिएको पाइन्छ ?	साभ्ना अभिमत रहेको	अङ्ग्रेजी र मैथली भाषाको	अङ्ग्रेजी र मैथली भाषाको कोड मिश्रण रहेको पाइन्छ ।
१३.	उपन्यासको भाषामा उखान टुक्काको प्रयोग किन गरिएको हो ?	भाषालाई मौलिक, स्वभाविक र जीवन्त बनाउनका लागि	फरक अभिमत नरहेको	भाषालाई स्वाभाविक, मौलिक र जीवन्त बनाउन
१४.	यस उपन्यासको भाषाको कुन कुन अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ?	साभ्ना अभिमत नरहेको	पाँच जनाले कुनै पनि अलङ्कार प्रयोग नगरिएको विचार प्रकट, १५ जनाले अर्थालङ्कार भित्रको रूपक र दृष्टान्त अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।	रूपक र दृष्टान्त अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।
१५.	मयूर टाइम्स उपन्यासले दिने मुख्य सन्देश के हो ?	हत्या, हिंसा, आतङ्क, भ्रष्टाचार, घुसखोरी, शोषण, दमन जस्ता अपराधहरूको अन्त्य गरी स्वतन्त्र र समतामूलक	फरक अभिमत नरहेको	स्वतन्त्र र समतामूलक समाजको परिकल्पना गर्नु

		समाजको परिकल्पना नै यस उपन्यासको मुख्य सन्देश रहेको पाइन्छ ।		
१६.	यस उपन्यासको कथावस्तु कुन कुन पक्षको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ?	साभ्ना अभिमत नरहेको	चार जनाले लिसरा, पराग, सीडीओ र विवश १६ जनाले पराग र लिसराको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको विचार व्यक्त	लिसरा र परागको केन्द्रीयतामा
१७.	उच्च वर्गीय पात्रको रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ?	साभ्ना अभिमत नरहेको	छ जनाले सीडीओ, इन्जिनियर गणेश यादव, माकुरीप्रसाद, इन्स्पेक्टर र महिमा मिसलाई लिएका र १४ जनाले सीडीओ, इन्जिनियर गणेश यादव, इन्स्पेक्टर, क्याप्टेन, राजा, र माकुरीप्रसादलाई लिन सकिने विचार व्यक्त गरेका छन् ।	सीडीओ, इन्जिनियर गणेश यादव, राजा, इन्स्पेक्टर, क्याप्टेन र माकुरीप्रसादलाई लिन सकिने ।
१८.	उपन्यासको भाषामा	बाल भाषाको प्रयोग गौण रूपमा गरिएको	फरक अभिमत नरहेको	बाल भाषाको प्रयोग गौण

	बालभाषाको प्रयोग के कसरी गरिएको छ ?			रूपमा गरिएको
१९.	वृद्ध पात्रको भूमिकामा कुन कुन पात्रको उपस्थिति रहेको छ ?	माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद र वृद्धा तीन जना पात्रको उपस्थिति रहेको	फरक अभिमत नरहेको	माकुरीप्रसाद, डम्बरुप्रसाद र वृद्धा रहेको
२०.	मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ?	उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल, सहज, बोधगम्य र सम्प्रेषणयुक्त रहेको छ ।	फरक अभिमत नरहेको	सरल, सहज, बोधगम्य र सम्प्रेषणयुक्त रहेको ।

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१ सारांश

मयूर टाइम्स उपन्यासमा समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्रमा उपन्यासकार वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासमा प्रयुक्त समाजभाषिक अध्ययनको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यो अध्ययनकार्य सातवटा अध्यायमा विभक्त छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय एकमा **शोध परिचय** शीर्षक रहेको छ । यसअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकहरू रहेका छन् । अध्ययनको पृष्ठभूमिमा शोधको शीर्षक वा विषयलाई सङ्क्षिप्तमा चिनाइएको छ । यस क्रममा **मयूर टाइम्स** उपन्यास र समाजभाषिक अध्ययनसम्बन्धी सामान्य चिनारी दिई शीर्षकलाई प्रष्ट्याइएको छ । समस्या कथनमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गरी भाषिक स्थिति र भाषाशैलीको अध्ययनलाई मूल समस्या बनाइएको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने त्यसको समाधान गर्नु अध्ययनको उद्देश्य रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयतामा उक्त उपन्यासको अहिलेसम्म शोध अध्ययन नभएकाले यो शोधकार्य सान्दर्भिक रहेको र यस शोधकार्यबाट **मयूर टाइम्स** उपन्यास र समाजभाषिक अध्ययनका सम्बन्धमा जिज्ञाशा राख्ने जोसुकैले पनि ज्ञान प्राप्त गर्न सक्ने भएकाले यसको उपादेयता रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । अध्ययनको सीमाङ्कनमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गर्नु र नमुना छनोटका बीस जना पाठकको अभिमतमा मात्र सीमित रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस अध्यायको अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रलाई सातवटा अध्याय र विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा व्यवस्थित गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय दुईमा **पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा** शीर्षक रहेको छ । पूर्वकार्यको पुनरावलोकनमा उपन्यास र समाजभाषिक अध्ययनसँग निकट र सम्बन्धित रहेका यसअधिका अध्ययन तथा शोधकार्यको पुनरावलोकनलाई पुस्तक सम्बद्ध पुनरावलोकन र शोध सम्बद्ध पुनरावलोकन गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । सैद्धान्तिक

ढाँचाअन्तर्गत सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय र यसको सामाजिक भेदहरूको उल्लेख विभिन्न उपशीर्षकहरूमा गरिएको छ । त्यस्तै भाषाशैलीलाई पनि विभिन्न उपशीर्षकअन्तर्गत चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय तीनको शीर्षक **अध्ययन विधि र प्रक्रिया** रहेको छ । यसअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकहरूमा पुस्तकालयीय अध्ययनका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत तथा **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका सम्बन्धमा यसअधिका पुस्तक तथा शोधपत्रमा उल्लेख गरिएका कुरा र निर्देशकका निर्देशन तथा विषय विशेषज्ञका राय सुझावलाई द्वितीयक स्रोत मानी सामग्री सङ्कलन गरिएको कुरा उल्लेख छ । यसका साथै तथ्याङ्कको विश्लेषणका क्रममा मूलतः वर्णनात्मक, निगमन र आगमन विधिको उपयोग गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय चारको शीर्षक **मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण** रहेको छ । यसअन्तर्गत वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा प्रत्येक पात्रहरूलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा विश्लेषण गरी ती पात्रहरूलाई विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकअन्तर्गत राखी वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न, लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष, उमेरका आधारमा युवा, प्रौढ र वृद्ध र शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित गरी पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ ।

अध्याय पाँचको शीर्षक **वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण** रहेको छ । यसअन्तर्गत वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक अभिव्यक्तिलाई छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरिएको छ । यस आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्ग, पुरुष र महिला, शिक्षित र अशिक्षित, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषामा स्पष्ट भाषिक विभेद रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय छको शीर्षक **समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण** रहेको छ । भाषाशैलीको अध्ययन गर्दा समग्र उपन्यासको भाषा सरल, सहज, सरस हुनुका साथै स्थान र परिवेश अनुकूल रहेको देखिन्छ । यसअन्तर्गत कोड मिश्रण, अलङ्कार, लयात्मकता, बिम्ब प्रतीक र उखान टुक्का

उपशीर्षकहरूको चर्चा गरिएको छ । पाठक अभिमत विश्लेषण गर्दा बीसजना पाठकलाई नमुना पाठकको रूपमा प्रश्नावलीको प्रयोग गरी पाठक अभिमत सङ्कलन र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय सातमा **सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता** शीर्षक रहेको छ । सारांश अन्तर्गत प्रत्येक अध्यायमा उल्लेख गरिएका मुख्य कुराहरूलाई संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ । निष्कर्ष अन्तर्गत चौथो, पाँचौ र छैटौ अध्यायमा गरिएको पात्रहरूको वर्गीकरण र भाषिक स्थितिको विश्लेषणबाट प्राप्त कुराहरूलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । उक्त क्रममा **मयूर टाइम्स** उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा मातृबोलीको प्रभाव रहेको र उपन्यासमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा विभेदीकरण भएको समाजलाई देखाउन सफल भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै उपयोगिताअन्तर्गत प्रस्तुत शोधकार्यका नीतिगत र प्रयोगगत उपयोगितालाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

७.२ निष्कर्ष

नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन विषयमा गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट प्राप्त निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- प्रस्तुत उपन्यासमा वर्गीय आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गका पात्रहरूको प्रयोग गरिए तापनि मुख्य रूपमा मध्यम वर्गीय पात्रको उपस्थिति बढी रहेको
- प्रस्तुत उपन्यासमा लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष पात्रको प्रयोग गरिएको र महिला पात्रको भन्दा पुरुष पात्रको उपस्थिति बढी रहेको
- उमेरका आधारमा उक्त उपन्यासमा युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रको प्रयोग गरिएको
- शिक्षाका आधारमा उक्त उपन्यासमा शिक्षित र अशिक्षित दुबैखाले पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइने जसमा अशिक्षित पात्रभन्दा शिक्षित पात्रको उपस्थिति बढी रहेको पाइने

- प्रस्तुत उपन्यासमा उच्च वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिमा औपचारिकता, मानकता, आदेशात्मकता, निर्देशनात्मकता र उच्च आदरको प्रयोग जस्ता भाषिक विशेषता पाइने
- यस उपन्यासमा मध्यम वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिमा मानक, शुद्ध र सामान्य आदरको प्रयोग गरेको पाइने
- प्रस्तुत उपन्यासमा निम्न वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा अनादर, अशिष्ट, अनौपचारिक र स्तुतिपरक भाषिक प्रयोग पाइने
- उक्त उपन्यासमा पुरुष पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा कठोरता, तार्किकता र पुलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग गरिएको
- उक्त उपन्यासमा महिला पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा कोमलता, सरलता, सरसता र स्त्रिलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग गरिएको
- उक्त उपन्यासमा युवा पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा श्रृङ्गारिकता, प्रेमप्रणय, कोड मिश्रण जस्ता भाषिक स्थिति पाइनु
- प्रस्तुत उपन्यासमा प्रौढ पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा स्तरियता, परिपक्वता, तार्किकता र जीवनका यथार्थपूर्ण अनुभूतिको प्रयोग पाइने
- उक्त उपन्यासमा वृद्ध पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा ईश्वरीय चिन्तन, भक्तिभाव, दर्शन र मातृभाषिक प्रयोग पाइने
- उक्त उपन्यासमा शिक्षित पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा औपचारिकता, मानकता, स्तरियता र शुद्धता रहेको पाइने
- भाषाशैलीका आधारमा **मयूर टाइम्स** उपन्यास सरल, सहज र बोधगम्य रहेको
- उपन्यासमा वर्णनात्मक र संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको
- भाषिक प्रयोगका दृष्टिले मानक, स्तरीय र व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग बढी गरिएको र केही मात्रामा स्थानीय भाषाको समेत प्रयोग पाइने
- संवादका क्रममा पात्रहरूद्वारा गद्य भाषाको अधिकांश प्रयोग गरिएको र पद्य भाषाको प्रयोग आंशिक मात्रामा गरिएको

- प्रस्तुत उपन्यासमा अलङ्कारको प्रयोगले कृतिलाई आकर्षक र बोधगम्य बनाएको पाइने
- उक्त उपन्यासमा प्रयोग गरिएको बिम्ब प्रतीकको प्रयोगले कृतिलाई वास्तविक धरातलमा उभ्याउन सफल बनाएको पाइने
- उक्त उपन्यासमा प्रयोग भएका टुक्काहरूको प्रयोगले भाषालाई रोचक, आकर्षक, मौलिक र प्रभावकारी बनाएको
- पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा मातृबोलीको प्रभाव परेको ।

७.३ उपयोगिता

नारायण वाग्लेद्वारा लिखित **मयूर टाइम्स** उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनको विश्लेषण गरी तयार पारिएको प्रस्तुत शोध अध्ययनको छुट्टै उपयोगिता रहेको छ । यसको उपयोगितालाई नीतिगत र प्रयोगगत गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

७.३.१ नीतिगत उपयोगिता

मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनबाट समाजमा भाषाको स्थिति के कस्तो छ । पत्ता लगाई नीति निर्माणका तहमा प्रस्तुत अध्ययनले उल्लिखित नीति र नियम निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ ::

- पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सहयोगी
- भाषिक मूल्याङ्कन गर्न
- समाजभाषिक अध्ययनले कुनै पनि कृतिको वास्तविक धरातललाई चिनाउने भएकाले समाज सुधारका लागि यस्ता अनुसन्धानहरू गर्न
- शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई समाज भाषाविज्ञानको परिचय, सिद्धान्त तथा क्षेत्रबारे जानकारी दिन,
- शिक्षण विधि र तरिकाहरूको छनोट गर्न
- उपन्यासमा भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत, वर्गगत र शैक्षिक आधारमा भाषाको अध्ययन गरिने भएकाले भाषाशिक्षणका विद्यार्थीहरूका लागि अति उपयोगी हुने ।

७.३.२ प्रयोगगत उपयोगिता

मयूर टाइम्स उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनको प्रयोगगत उपयोगितालाई हेर्दा यसले आउँदा दिनहरूमा विभिन्न कृतिहरूको समाजभाषिक अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । भाषिक क्षेत्रमा नेपाली उपन्यासलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक आधारमा छुट्याउन सहयोग गर्ने देखिन्छ । समग्रमा प्रस्तुत अध्ययनले प्रयोगगत उपयोगितामा निम्नलिखित कार्य गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ :

- यस अध्ययन विश्लेषणमा प्रयोग भएका कोड मिश्रण, अलङ्कार, उखान टुक्का आदिले भाषासम्बन्धी अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई विशिष्ट भाषिक क्षमताको अध्ययन गर्नमा उपयोग हुन्छ ।
- समाजमा बसोबास गर्ने विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषिक अवस्थाको विश्लेषण गर्नका लागि यो अध्ययन उपयोगी हुन्छ ।
- भाषिक भेदहरूको वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको यस शोधकार्यबाट विद्यार्थीहरूलाई कुनै साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्न उपयोगी हुन्छ ।
- साहित्यकार, शिक्षाविद् तथा अध्ययनकर्ताहरूलाई नेपाली साहित्यिक कृतिहरूमा आधारित भएर भाषिक अध्ययन गर्न उपयोगी हुन्छ ।
- कृतिभिन्न रहेका समाजका सकारात्मक तथा नकारात्मक कुराहरूको अध्ययन गरी समाज सुधार गर्न मद्दत पुग्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), **सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान** काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, माधवप्रसाद र अन्य (२०६३), **सामाजिक भाषाविज्ञान तथा मनोभाषाविज्ञान**, काठमाडौं : दीक्षान्त प्रकाशन ।
- घिमिरे, वासुदे (२०६५), **समाजभाषाविज्ञान**, काठमाडौं : वाङ्मय प्रकाशन तथा अनुसन्धान केन्द्र प्रा.लि ।
- डुम्रे, राजेन्द्र (२०६५) **बसाइँ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७), **प्रायोगिक भाषाविज्ञान** (छैटौं सं) काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढकाल, भानुभक्त (२०६९), **नरेन्द्रदाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- थापा, दिन बहादुर (२०६९), **समाज भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : काष्टमण्डप पुस्तक घर ।
- दाहाल, दुर्गाप्रसाद र निरौला कृष्णप्रसाद (२०७३), **भाषिक अनुसन्धान विधि** काठमाडौं : एम्.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स ।
- पौडेल, उमादेवी (२०७३), **भ्रमर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- पौडेल, विनोद (२०७१) **ब्रह्मपुत्रका छेउछाउ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- बन्धु, चूडामणि (२०६५), **अनुसन्धान पतिवेदन लेखन**, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- बोगटी, मेनुकादेवी (२०७१), **लु उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०७३), **भाषिक अनुसन्धान विधि : प्रयोग र परिचय** (दो.स) काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि ।
- भण्डारी, पारसमणि र पौड्याल सालिकराम (२०७२), **सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

- राई, शोभा (२०७४), **लाल चुडी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६८), **सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०७०) **प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लुङ्गेली, वविता (२०७२), **पहँलो घाम उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- वाग्ले, नारायण (२०६६), **मयूर टाइम्स**, ललितपुर : जगदम्बा प्रेस ।
- शाही, निरजीत (२०७०), **बाँसुरीमा नअटाएका धुनहरू नाटकको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- सुवेदी, विमल (२०७२), **तिनघुम्ती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।
- सुवेदी, विश्वचन्द्र (२०६९), **भोक र भित्ता उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन**, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

प्रश्नावली

- (१) मयूर टाइम्स उपन्यासलाई कस्तो उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ?
- (२) मयूर टाइम्स उपन्यासमा कुन ठाउँको परिवेश रहेको छ ?
- (३) उक्त उपन्यासमा कस्तो समाजको चित्रण गरिएको छ ?
- (४) वर्गीयताको आधारमा लिसरा र उमादिदीलाई कस्तो पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ?
- (५) समाजभाषिक सिद्धान्तका कुन कुन कुरालाई आधार बनाएर पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ ?
- (६) उच्च र मध्यम वर्गीय पात्रहरूमा कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ?
- (७) उच्च वर्ग र निम्न वर्गको भाषामा पाइने मुख्य फरक के हो ?
- (८) युवा र प्रौढको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?
- (९) महिला र पुरुषको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?
- (१०) शिक्षित र अशिक्षित पात्रमध्ये कसको उपस्थिति बढी रहेको छ ?
- (११) शिक्षित र अशिक्षितको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?
- (१२) उपन्यासमा कुन कुन भाषाको कोड मिश्रण गरिएको पाइन्छ ?
- (१३) उपन्यासको भाषामा उखान टुक्काको प्रयोग किन गरिएको हो ?
- (१४) यस उपन्यासको भाषाको कुन कुन अलङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ?
- (१५) मयूर टाइम्स उपन्यासले दिने मुख्य सन्देश के हो ?
- (१६) यस उपन्यासको कथावस्तु कुन कुन पक्षको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ?
- (१७) उच्च वर्गीय पात्रको रूपमा ककसलाई लिन सकिन्छ ?
- (१८) उपन्यासको भाषामा बालभाषाको प्रयोग के कसरी गरिएको छ ?
- (१९) वृद्ध पात्रको भूमिकामा कुन कुन पात्रको उपस्थिति रहेको छ ?
- (२०) मयूर टाइम्स उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ?

व्यक्तिवृत्त

नाम : कविता पाल
ठेगाना : मालिकार्जुन गाउँपालिका, वा.नं. ६, दार्चुला
जन्ममिति : २०४८/११/०५
बुवाको नाम : हिम्मत बहादुर पाल
आमाको नाम : पार्वती देवी पाल
राष्ट्रियता : नेपाली
धर्म : हिन्दू
सम्पर्क : ९८४३७०७६५१
रुचि : साहित्यिक अध्ययन र भ्रमण
लिङ्ग : महिला

शैक्षिक योग्यता

क्र.सं.	उत्तीर्ण तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण साल
१	एस.एल.सी.	श्री सरस्वती उ.मा.वि. उकू दार्चुला	२०६४
२	प्रवीणता प्रमाणपत्र तह	श्री सरस्वती उ.मा.वि., उकू दार्चुला	२०६७
३	स्नातक	श्री पशुपति बहुमुखी क्याम्पस, चावहिल, काठमाडौं ।	२०७०
४	स्नातकोत्तर	विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर	२०७४